

مجله علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)
سال چهارم، شماره اول، (پیاپی ۱۲)، بهار ۱۳۹۳
تاریخ وصول: ۱۳۹۲/۳/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۱/۱
صص: ۱۶۹-۲۰۰

بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطوح ملی - منطقه‌ای طی ۶۰ سال اخیر

مسعود تقوایی^۱، محمدرضا کنعانی^{۲*}

۱- استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان

چکیده

ایران تا قبل از قرن حاضر از نظام شهری نسبتاً متعادلی برخوردار بوده است، اما در شش دهه اخیر توسعه سرمایه داری در چهارچوب اقتصادی متکی بر نفت باعث عدم تعادل فضایی نظام شهری کشور گردیده است. از طرف دیگر تعادل فضایی نظام شهری در سطح ملی در گروه تعادل فضایی در سطح منطقه‌ای است، از این رو پژوهش حاضر با هدف بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطوح ملی و منطقه‌ای طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ صورت پذیرفته است. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری شامل سکونتگاه‌های شهری ایران در ۶۰ سال اخیر و روش گردآوری داده‌ها به صورت اسنادی است. در این پژوهش برای بررسی تعادل فضایی نظام شهری استان‌های ایران از مدل آنتروپی استفاده گردید. نتایج این پژوهش حاکی از آن است، که با وجود این که نظام شهری کشور به سمت حد مطلوب تعادل فضایی گرایش دارد، ولی به علت اختلاف با حد نرمال، عدم تعادل فضایی در نظام شهری ایران در سطح ملی و منطقه‌ای همچنان باقی است، که این امر در خصوص تعداد سکونتگاه‌های شهری مشهودتر است.

واژه‌های کلیدی: تعادل فضایی، نظام شهری، سکونتگاه شهری، آنتروپی، ایران.

مقدمه و بیان مسأله

امروزه شهرنشینی در مسیری قرار دارد، که روند تحولات آن حاکی از تبدیل زمین به سیاره شهری است و جامعه روستایی، به تدریج به اقلیتی کوچک تبدیل می‌گردد (سرمدت و زالی، ۱۳۸۹: ۶۰). به طوری که همزمان با افزایش درآمد و تولید در جهان، تقاضا برای خدمات شهری نیز افزایش یافت و به دنبال آن، شهرها هم از نظر تعداد و هم از نظر اندازه جمعیتی در طی دوره شهرنشینی سریع (اوایل قرن ۱۹ میلادی در کشورهای توسعه یافته و اواسط قرن ۲۰ میلادی در کشورهای در حال توسعه) رشد یافتند (فرهودی و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۵). شکل‌گیری و توسعه شهرها در سیستم‌های شهری کشورهای توسعه یافته عمدتاً هماهنگ با مراحل رشد و توسعه صنعتی بوده و دارای الگوی متعادلی است. اما در کشورهای در حال توسعه، رشد سریع شهرنشینی و عدم هماهنگی آن با مراحل توسعه صنعتی، مشکلات جدیدی در نظام شهری این کشورها به وجود آورده است (پارتر و ایوانز، ۱۳۸۴: ۲۶ و ۲۸)، که برآیند چنین رشد شتابان، تمرکز بخش عظیمی از جمعیت شهری در یک یا دو شهر اصلی این کشورهاست (هال و فایفر، ۱۳۸۸: ۶۶). تمرکز بیش از حد جمعیت و به تبع آن فعالیت، به طور عمده در بزرگ‌ترین شهرهای کشورهای در حال توسعه، باعث جذب بخش عمده‌ای از پتانسیل‌های توسعه در این شهرها شده و در نتیجه این شهرها به طور نسبی بیش از حد بزرگ‌تر از دیگر شهرها شده‌اند (امیدوار و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۰). بازتاب طبیعی این امر بروز مشکلاتی نظیر تسلط شهری، تمرکز فعالیت‌ها و خدمات، عدم تعادل در نظام سلسله مراتب شهری، کمبود مسکن، حاشیه نشینی و ... است (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۸). ایران نیز به عنوان یکی از کشورهای در حال توسعه تا قبل از قرن حاضر دارای نظام شهری نسبتاً متعادلی بوده است، اما در نیم قرن اخیر، توسعه سرمایه داری در چهارچوب اقتصاد متکی بر نفت، سبب رکود بخش کشاورزی و رشد سریع و نامتعادل شهرهای بزرگ و مانع رشد شهرهای کوچک و روستاها شده است. این گسیختگی و عدم تعادل در سلسله مراتب شهری سبب پیدایش شبکه زنجیره‌ای در توزیع فضایی کشور و از بین رفتن شبکه کهکشانی گردید (نظریان، ۱۳۷۴: ۱۵۱). به طوری که به دلیل عدم مدیریت صحیح فضای ملی، به تدریج اندازه کلان شهرها و قطب‌های عمده جمعیتی بزرگ‌تر و بر تعداد شهرهای کوچک افزوده شد، میزان جمعیت پذیری شهرهای میانی و کوچک کاهش یافت و خلاً سکونتگاهی در نظام سلسله مراتب کشور باعث تعمیق روزافزون شکاف در نظام شهری و گسیختگی شبکه شهری گردید (سرمدت و زالی، ۱۳۸۹: ۶۱).

اهمیت و ضرورت

برنامه‌ریزی با هدف نیل نظام شهری ایران به سمت تعادل در گرو بررسی و تحلیل جامع تعادل فضایی نظام شهری کشور در سنوات گذشته است. از طرفی تعادل نظام شهری در سطح ملی در گرو تعادل فضایی در سطح منطقه‌ای است و بررسی و تحلیل مستقل و منفصل نظام شهری در سطح ملی یا منطقه‌ای، اغلب منجر به ارائه نتایج نامعقولی می‌گردد. از این رو بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطوح ملی - منطقه‌ای ضروری احساس می‌گردد.

اهداف

پژوهش حاضر در راستای نیل به اهداف ذیل صورت پذیرفته است:
بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح ملی طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰
بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح منطقه‌ای در ۶۰ سال اخیر

پیشینه پژوهش

تقوایی و مبارکی در سال ۱۳۹۱ در پژوهشی با عنوان «تحلیل سیستم شهری کلان منطقه آذربایجان»، نسبت به بررسی شهرهای شمال غرب ایران با مدل‌های نخست شهری، مرتبه-اندازه، ضریب جینی و ضریب آنتروپی در ۵۰ سال اخیر اقدام نمودند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است، که نظام شهری شمال غرب کشور از لحاظ شاخص نخست شهری تا حدودی متعادل شده است و در سایر مدل‌های از روند شبکه شهری کل کشور تبعیت کرده و فاصله زیادی با حد استاندارد دارد.

مرصوصی و همکاران در سال ۱۳۹۰ در پژوهشی با عنوان «تحلیل سازمان فضایی نظام شهری»، نسبت به بررسی و تحلیل درجه تعادل فضایی نظام شهری استان آذربایجان شرقی بر مبنای شاخص آنتروپی و مدل حد اختلاف طبقه‌ای، طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۸۵ اقدام نمودند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است، که استقرار جمعیت در کانون‌ها و طبقات شهری به صورت متعادل و همگون توزیع نشده است و روند تمرکزگرایی در شهر تبریز با سرعت قابل توجهی شبکه شهری را از حالت نیمه متعادل به سمت شرایط بحرانی سوق داده است.

تقوایی و صابری در سال ۱۳۸۹ در پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر سیستم‌های شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵»، نسبت به بررسی میزان تعادل نظام شهری ایران اقدام نمودند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است، که نظام شهری ایران در نیم قرن اخیر از لحاظ شاخص‌های ضریب تمرکز، رتبه اندازه، نخست شهری و ضریب آنتروپی به سمت تعادل میل کرده است، اما از نظر شاخص ضریب جینی و توزیع جمعیت در طبقات شهری نسبت به سال ۱۳۳۵ در وضعیت نامتعادل‌تری قرار دارد.

فروودی و همکاران در سال ۱۳۸۸ در پژوهشی با عنوان «چگونگی توزیع فضایی جمعیت در نظام شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵»، با استفاده از روش‌ها و مدل‌های رایج نسبت به بررسی روند تغییرات نظام شهری کشور در ۵۰ سال اخیر اقدام نمودند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است، که عدم تعادل و توازن در توزیع فضایی جمعیت و فعالیت‌ها در نظام شهری ایران از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ افزایش یافته است، اما از سال ۱۳۵۵ تاکنون به رغم وجود سطحی از نابرابری، به سمت توزیع متناسب‌تر و متعادل‌تر در حرکت بوده است.

امیدوار و همکاران در سال ۱۳۸۸ در پژوهشی با عنوان «تحلیل شبکه شهری و توزیع فضایی جمعیت در کانون‌های شهری»، با استفاده از مدل‌های رایج در زمینه نظام شهری نسبت به تجزیه و تحلیل نظام شهری استان هرمزگان اقدام نمودند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است، که شبکه شهری استان هرمزگان طی سال‌های ۱۳۶۵ الی ۱۳۸۵ دچار عدم تعادل بوده است.

تقوایی و گودرزی در سال ۱۳۸۸ در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل وضعیت شبکه شهری در استان بوشهر»، با استفاده از الگوهای تمرکز شهری، مرتبه اندازه، منحنی لورنز، ضریب آنتروپی و ضریب کشش پذیری به بررسی و تحلیل شبکه شهری استان بوشهر پرداختند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است، که توزیع فضایی جمعیت شهرهای استان بوشهر طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۸۵ نیمه متعادل بوده است. بررسی سوابق پژوهش حاکی از آن است، که تاکنون بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران طی ۶۰ سال اخیر و مقایسه آن‌ها در دو سطح ملی و منطقه‌ای صورت پذیرفته است، از این رو پژوهش حاضر می‌کوشد، تا نسبت به بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطوح فوق طی شش دهه اخیر اقدام نماید.

سؤال‌های تحقیق

پژوهش حاضر در پی دستیابی به پاسخ سؤال‌های ذیل صورت پذیرفته است:
 وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح ملی طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ چگونه بوده است؟
 وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح منطقه‌ای طی ۶۰ سال اخیر چگونه بوده است؟

روش و تکنیک تحقیق

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته است. جامعه آماری شامل سکونتگاه‌های شهری ایران طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ است. روش گردآوری داده‌ها به صورت اسنادی است. در این پژوهش بررسی تعادل فضایی نظام شهری با استفاده از مدل آنتروپی^۱ صورت پذیرفت.

آنتروپی

آنتروپی از جمله تئوری‌های برگرفته از قوانین احتمالات و مدل‌های متکی بر آن است، که در ابتدا توسط فیزیکدان‌ها و برای شناسایی نظم و بی‌نظمی در طبیعت به کار گرفته شد. این مدل مبین میزان عدم ثبات و یکنواختی در یک سیستم است و میزان تغییرات آن از صفر (حداکثر درجه تمرکز) تا یک (حداکثر درجه جدایی) در تغییر است (سرمت و زالی، ۱۳۸۹: ۶۴). از این شاخص برای تعیین درجه تمرکز یا پراکندگی فضایی پدیده‌های جغرافیایی استفاده می‌گردد (ک.مار و همکاران، ۲۰۰۷: ۱۳). با استفاده از این مدل می‌توان به میزان تعادل فضایی استقرار جمعیت و تعداد شهر در سطح شبکه شهری، منطقه‌ای و ملی پی برد (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۱۹۰). ضریب آنتروپی دامنه‌ای بین صفر و یک دارد، هر چه مقدار آن به یک نزدیک‌تر باشد، نشانگر توزیع متعادل‌تری و هر چه به صفر نزدیک‌تر باشد، نشان دهنده عدم تعادل در توزیع جمعیت است (تاسی، ۲۰۰۵: ۱۴۵).

ساختار کلی مدل به شرح زیر است: $G: H=-$

Pi: فراوانی LnPi: لگاریتم نپری فراوانی H: مجموع فراوانی در لگاریتم نپری فراوانی K: تعداد طبقات

مفاهیم و مبانی نظری

در سطح ملی، شهرها بخشی از سیستم پیچیده مکان‌های شهری بهم پیوسته و عناصری کلیدی در ساختار اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مناطق و سطوح بزرگ‌تر هستند. روابط متقابل بین شهرهای کوچک و بزرگ از این نظر که کشور یا منطقه‌ای را به عنوان سیستم یا نظامی از مکان‌های شهری بپذیریم، دارای اهمیت است (پاسیون، ۲۰۰۵: ۱۲۲). در واقع نظام شهری عبارت است، از مجموعه‌ای از شهرهای وابسته به هم که ساختار نظام سکونتگاه‌های شهری را در یک ناحیه، منطقه، کشور و جهان پدید می‌آورند. نظام شهری تنها محدود به مجموعه‌ای کالبدی از سکونتگاه‌های شهری نیست، بلکه جریان‌ها و ارتباطات میان این سکونتگاه‌ها را نیز در بر می‌گیرد. این جریان‌ها شامل جمعیت، سرمایه، عوامل تولید، ایده‌ها، اطلاعات و نوآوری‌ها هستند (عظیمی، ۱۳۸۱: ۵۳). به عبارت دیگر این سیستم‌های شهری از بافت کالبدی، جریان انسانی، عوامل تولیدی، ایده‌ها، اطلاعات و نوآوری‌ها تغذیه می‌شوند (پارتر و همکاران، ۱۳۸۴: ۸۸) و پویایی آن‌ها به میزان جابجایی کالاها، خدمات، افکار و تحرک‌های جمعیتی میان شهرک‌ها و حوزه‌های روستایی بستگی دارد (شکویی، ۱۳۷۸: ۳۳۷). در حقیقت وابستگی و ارتباط سکونتگاه‌ها به یکدیگر مهم‌ترین ویژگی سیستم‌های شهری را تشکیل می‌دهد (ویتریک، ۲۰۰۴: ۲۷۸). در یک نظام شهری متعادل، به علت وجود عملکردها و فعالیت‌های سلسله مراتبی در شهرهای مختلف و ارائه خدمات متناسب با جمعیت موجود، پیوندهای سلسله مراتبی بین آن‌ها برقرار است. شهرهای بزرگ منطقه با شهرهای متوسط اطراف، شهرهای متوسط با شهرهای کوچک و روستا شهرها و در پی آن شهرهای کوچک و روستا شهرها با نقاط روستایی منطقه دارای ارتباط و روابط عملکردی هستند. بدین ترتیب شهرها با توجه با اندازه جمعیتی و برخورداری از امکانات و خدمات از کنش‌ها و واکنش‌های متقابلی برخوردار می‌شوند (داداش پور و مولودی، ۱۳۹۰: ۱۰۳).

رشد و سیر تحول نظام‌های شهری از گذشته تا حال، با توجه به نظریات و تئوری‌های مختلف از قبیل نظریه مکان یابی کشاورزی (تونن^۱)، نظریه مکان یابی صنعتی (وبر^۲)، نظریه مکان مرکزی (کریستالر^۳)، نیروی بازار (لوش^۴)، مراحل رشد اقتصادی (روستو^۵)، نظریه قطب رشد (پرو- بودویل^۶)، صرفه‌های ناشی از تجمع (پرو- بودویل^۷)، نظریه پخش (هیرشمن- میردال^۷)، نظریه مرکز پیرامون (فریدمن^۸) و مدل‌های کمی (نظریان، ۱۳۸۹: ۲۰۰) شامل مدل‌های بررسی میزان نخست شهر، سنجش تمرکز و تعادل (داداش پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۱) و در دهه‌های اخیر بیش از همه با توجه به اصول بنیادی مانند توسعه پایدار، عدالت اجتماعی، حفظ محیط زیست، دهکده جهانی و جهانی شدن و مانند این‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند (نظریان، ۱۳۸۹: ۲۰۰).

1 Thunen

2 Weber

3 Christaller

4 H. Losch

5 Rostow

6 Perroux- Boudville

7 Hirshman- Myrdal

8 Friedmann

لازم به ذکر است، که بررسی نظام شهری در کشورهای پیشرفته و در حال توسعه تفاوت‌های چشمگیری از خود نشان می‌دهد، به طوری که با آغاز انقلاب صنعتی در کشورهای اروپایی، باز توزیع وسیعی در جمعیت این کشورها صورت پذیرفت، که می‌توان آن را عاملی برای انحراف نظام شهری اروپا برشمرد، چرا که بسیاری از شهرهای بزرگ کنونی از مقام شهر یا شهرک کوچک به رتبه‌های بالاتر سلسله مراتب ارتقاء یافتند. ورود موج صنعتی شدن به کشورهای جهان سوم نیز به افزایش تولید و درآمد و به دنبال آن تقاضا برای خدمات شهری و بالطبع نابرابری و عدم تعادل در نظام شهری منجر گردید. اما آنچه در کشورهای پیشرفته رخ داد، سازگاری آرام و منظمی میان تغییرات ساختار فضایی نظام شهری با دگرگونی در منابع انرژی و زیرساختی را به نمایش می‌گذاشت و به همین سبب نظام شهری در کشورهای پیشرفته دارای نظم بیشتری است (فرهودی، ۱۳۸۸: ۵۷).

بحث اصلی

بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح ملی

بررسی وضعیت تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران

جمعیت شهرنشین ایران در ۶۰ سال اخیر با یک روند نسبتاً ثابت همواره افزایش داشته است، به طوری که درصد شهرنشینی حدوداً ۲.۵ برابر و از حدود ۳۱.۵ درصد در سال ۱۳۳۵ به حدود ۷۱.۴ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است، که این امر حاکی از روند بسیار شتابان شهرنشینی در این مدت است (جدول ۱).

جدول ۱- وضعیت جمعیت ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰

نسبت (درصد)	جمعیت (نفر)			سال سرشماری	
	روستایی	شهری	کل کشور		
روستانشینی	شهرنشینی	روستایی	شهری	کل کشور	سال
۶۸/۵۹	۳۱/۴۱	۱۳۰۰۱۱۴۱	۵۹۵۳۵۶۳	۱۸۹۵۴۷۰۴	۱۳۳۵
۶۲/۰۲	۳۷/۹۸	۱۵۹۹۴۴۷۶	۹۷۹۴۲۴۶	۲۵۷۸۸۷۲۲	۱۳۴۵
۵۲/۹۷	۴۷/۰۳	۱۷۸۵۴۰۶۴	۱۵۸۵۴۶۸۰	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۳۵۵
۴۵/۷۱	۵۴/۲۹	۲۲۶۰۰۴۴۹	۲۶۸۴۴۵۶۱	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۳۶۵
۳۸/۶۹	۶۱/۳۱	۲۳۲۳۷۶۹۹	۳۶۸۱۷۷۸۹	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۳۷۵
۳۱/۵۴	۶۸/۴۶	۲۲۲۳۵۸۱۸	۴۸۲۵۹۹۶۴	۷۰۴۹۵۷۸۲	۱۳۸۵
۲۸/۶	۷۱/۴	۲۱۴۴۶۷۸۳	۵۳۶۴۶۶۶۱	۷۵۱۴۹۶۶۹	۱۳۹۰

منبع: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰

سطح بندی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران در ۶۰ سال اخیر حاکی از آن است، که در سال ۱۳۳۵ بیشترین جمعیت در طبقه شهرهای بسیار کوچک (جمعیت کمتر از ۲۵ هزار نفر) مستقر بود و به ترتیب در رده‌های بعدی شهرهای متوسط (جمعیت ۱۰۰ تا ۷۵۰ هزار نفر)، کلان شهرها (جمعیت بیشتر از ۱۵۰۰ هزار نفر) و شهرهای

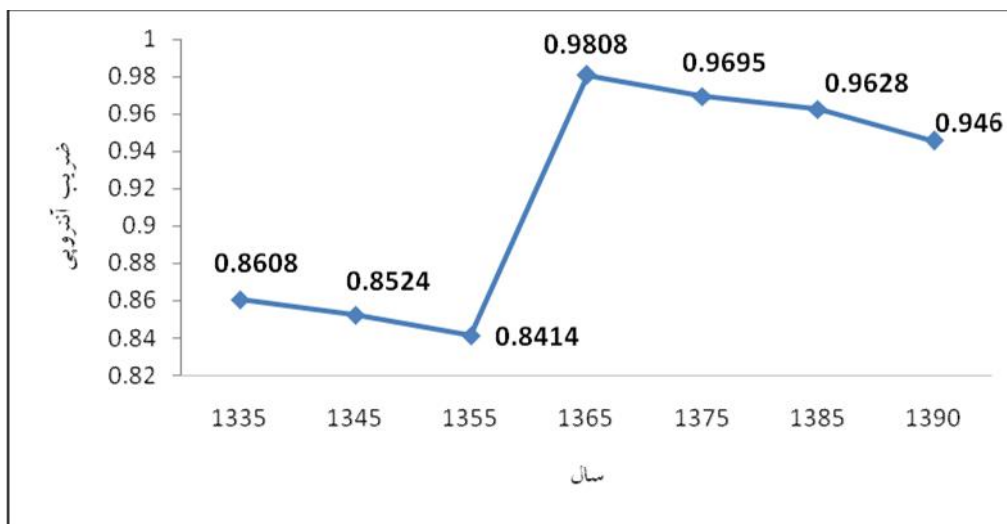
کوچک (جمعیت ۲۵ تا ۱۰۰ هزار نفر) قرار داشتند. لازم به ذکر است، در این سال طبقه شهرهای بزرگ (جمعیت ۷۵۰ تا ۱۵۰۰ هزار نفر) در نظام شهری کشور وجود نداشته است. بر اساس سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵، به ترتیب طبقات شهرهای متوسط، کلان شهرها، شهرهای کوچک و شهرهای بسیار کوچک دارای بیشترین جمعیت شهرنشین ایران بودند و همچنان هیچ جمعیتی در طبقه شهرهای بزرگ استقرار نداشت. طی دوره ۱۳۶۵ الی ۱۳۸۵ به ترتیب بیشترین و کمترین جمعیت شهرنشین کشور را طبقات شهرهای متوسط و بسیار کوچک به خود اختصاص داده بودند و کلان شهرها، شهرهای کوچک و شهرهای بزرگ به ترتیب بعد از شهرهای متوسط در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران در سال ۱۳۹۰ به ترتیب طبقات شهرهای متوسط، کلان شهرها، شهرهای کوچک، شهرهای بسیار کوچک و شهرهای متوسط دارای بیشترین جمعیت شهرنشین کشور بودند (جدول ۲).

جدول ۲- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ (صد هزار نفر)

نوع سکونتگاه	سال ۱۳۳۵		سال ۱۳۴۵		سال ۱۳۵۵		سال ۱۳۶۵		سال ۱۳۷۵		سال ۱۳۸۵		سال ۱۳۹۰	
	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت
کلان شهر	25.20	15.12	27.20	27.99	28.76	60.43	23.72	86.46	23.49	117.06	24.49	142.74	26.61	142.74
بزرگ	0	0	0	0	0	0	16.76	60.34	16.39	66.73	13.96	59.93	11.17	59.93
متوسط	25.64	15.38	29.47	30.33	33.39	67.10	26.33	106.00	28.79	149.02	31.17	175.54	32.72	175.54
کوچک	23.30	13.98	20.56	21.16	19.92	52.43	20.58	75.70	20.56	86.74	18.14	93.22	17.38	93.22
بسیار کوچک	15.52	15.52	19.93	20.51	17.93	32.15	12.62	39.65	10.77	58.52	12.24	65.04	12.12	65.04

منبع: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ و محاسبات نگارندگان

بررسی ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ حاکی از آن است، که ضریب آنتروپی طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۵۵ تقریباً بدون نوسان و اندکی کاهش داشته است، اما این روند در سال ۱۳۶۵ دارای افزایش بوده، اما پس از این سال مجدداً روند فوق تا سال ۱۳۹۰ بدون نوسان با اندکی کاهش مواجه گردید و در مجموع تغییرات چندانی در سه دهه اول و آخر دیده نمی‌شود. لازم به ذکر است، نزدیک بودن ضریب آنتروپی طی سال ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ به عدد یک، حاکی از تعادل نسبتاً بالای جمعیت سکونتگاه‌های شهری کشور در این سال‌ها است (نمودار ۱).

نمودار ۱- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های کشور طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰

منبع: محاسبات نگارندگان

بررسی وضعیت تعادل فضایی تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران

تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران در دهه‌های اخیر به سرعت افزایش یافته است، که در این امر تعریف شهر بی تأثیر نبوده است، به طوری که تا سال ۱۳۳۵ تعریف مشخصی از شهر وجود نداشت و سوابق تاریخی و عوامل سیاسی- اداری در تمایز شهر از روستا موثر بودند. بر اساس تعریف مرکز آمار ایران، در سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵، شهر به مکانی اطلاق می‌گردید، که بیش از پنج هزار نفر جمعیت داشت. با استناد به این تعریف تعداد شهرهای ایران در سال‌های فوق به ترتیب برابر ۱۹۹ و ۲۷۳ نقطه شهری بود. در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۵۵، علاوه بر معیار جمعیت، تمام مراکز شهرستان‌ها نیز بدون توجه به جمعیت آن‌ها در زمره شهر قرار گرفتند، به طوری که تعداد شهرهای ایران به ۳۷۳ نقطه شهری افزایش یافت. در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵، معیار داشتن شهرداری نیز به تعریف شهر افزوده شد و بدین ترتیب نقاط شهرهای ایران به عدد ۴۶۹ رسید. در سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۷۵ الی ۱۳۹۰، داشتن شهرداری به عنوان تنها معیار شهر مد نظر قرار گرفت، بدین ترتیب در سال‌های فوق تعداد شهرهای ایران به ترتیب ۶۱۲، ۱۰۱۲ و ۱۱۴۰ نقطه شهری بود.

سطح بندی تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران در ۶۰ سال اخیر حاکی از آن است، که شهر تهران طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۶۵ تنها کلان شهر کشور بود و در سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۵۵، هیچ شهری در طبقه شهرهای بزرگ قرار نداشت، اما در سال ۱۳۶۵، شهرهای مشهد، اصفهان، تبریز و شیراز به طبقه فوق اضافه گردیدند. در سال ۱۳۷۵ شهر مشهد به همراه تهران در طبقه کلان شهرها قرار داشت و طبقه شهرهای بزرگ شامل شهرهای کرج، اهواز و قم بود. در سال ۱۳۸۵ با اضافه شدن شهر اصفهان به طبقه کلان شهرها، شهرهای تبریز، کرج، شیراز، اهواز، قم و کرمانشاه در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران در سال ۱۳۹۰ نیز

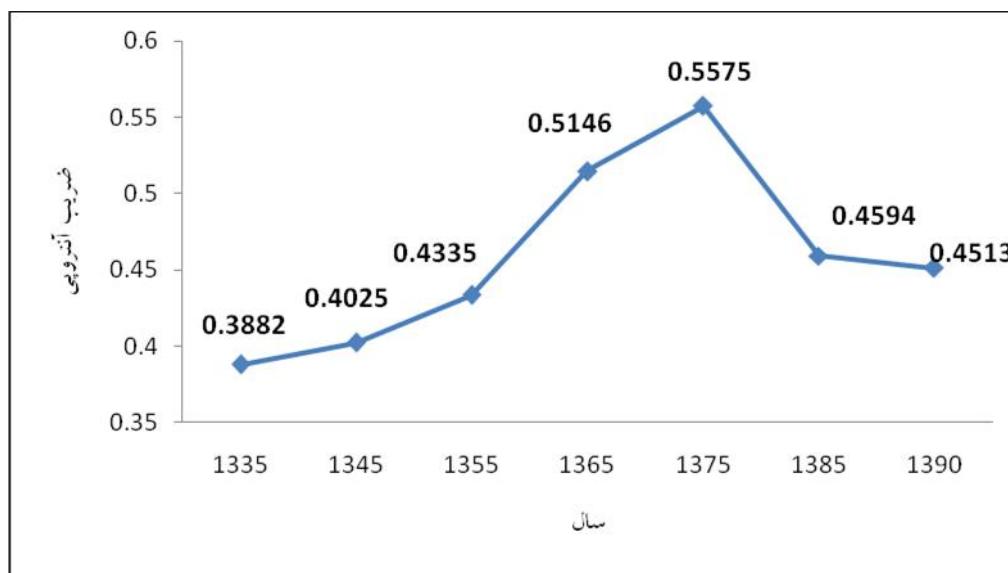
طبقه کلان شهرها شامل شهرهای تهران، مشهد، اصفهان و کرج و طبقه شهرهای بزرگ شامل شهرهای تبریز، شیراز، اهواز، قم و کرمانشاه بود. طبقات شهرهای بسیار کوچک، شهرهای کوچک و شهرهای متوسط نیز به ترتیب طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ بیشترین نقطه شهری را به خود اختصاص داده بودند (جدول ۳).

جدول ۳- وضعیت تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰

نوع سکونتگاه	سال ۱۳۳۵		سال ۱۳۴۵		سال ۱۳۵۵		سال ۱۳۶۵		سال ۱۳۷۵		سال ۱۳۸۵		سال ۱۳۹۰	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کلان شهر	۱	0.50	۱	0.37	۱	0.27	۱	0.21	۲	0.33	۳	0.30	۴	0.35
بزرگ	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴	0.85	۶	0.98	۶	0.59	۵	0.44
متوسط	۸	4.02	۱۳	4.76	۲۱	5.63	۳۲	6.82	۵۱	8.33	۶۷	6.62	۷۷	6.75
کوچک	۳۱	15.58	۴۴	16.12	۶۸	18.23	۱۰۷	22.81	۱۵۴	25.16	۱۷۱	16.90	۱۸۴	16.14
بسیار کوچک	۱۵۹	79.90	۲۱۵	78.75	۲۸۳	75.87	۳۲۵	69.30	۳۹۹	65.20	۴۶۵	75.59	۵۷۰	76.32

منبع: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ و محاسبات نگارندگان

بررسی ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ حاکی از آن است، که ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری کشور در سال ۱۳۳۵ در نامتعادل‌ترین حالت قرار داشت، ولی طی سال‌های ۱۳۴۵ الی ۱۳۷۵ با روندی صعودی به سمت تعادل حرکت کرد، اما روند فوق از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۰ معکوس و مجدد به سوی عدم تعادل نیل نمود (نمودار ۲).

نمودار ۲- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های کشور طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰

منبع: محاسبات نگارندگان

بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح منطقه‌ای

بررسی وضعیت تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران

بر اساس اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران در سال ۱۳۳۵، استان‌های مرکزی و سیستان و بلوچستان به ترتیب دارای بیشترین (۱۸۱۹.۴۴ هزار نفر معادل ۳۰.۳۲ درصد) و کمترین (۴۶.۶۴ هزار نفر معادل ۰.۷۸ درصد) جمعیت شهرنشین کشور بودند. در این سال شهر تهران با ۸۳.۱۱ درصد جمعیت شهرنشین استان مرکزی، به تنهای در طبقه کلان شهرها قرار داشت و هیچ استانی دارای جمعیتی در طبقه شهرهای بزرگ نبود. در خصوص جمعیت شهرهای متوسط نیز استان خوزستان در رتبه اول و استان‌های مرکزی، مازندران، آذربایجان غربی، کرمان و سیستان و بلوچستان در رتبه آخر قرار داشتند. در این سال استان‌های خوزستان و سیستان و بلوچستان به ترتیب دارای بیشترین و کمترین جمعیت در طبقه شهرهای کوچک و استان‌های اصفهان و سیستان و بلوچستان به ترتیب دارای بیشترین و کمترین جمعیت در طبقه شهرهای بسیار کوچک بودند (جدول ۴).

جدول ۴- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۳۵

رتبه	نام استان	جمعیت (هزار نفر)	جمعیت (درصد)					رتبه	نام استان	جمعیت (هزار نفر)	جمعیت (درصد)						
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک		
۱	مرکزی	۱۸۱۹.۴۴	۸۳.۱۱	۰	۰	۱۰.۴۱	۶.۴۸	۷	فارس	۳۸۷.۰۰	۰	۰	۰	۰	۴۴.۱۰	۱۵.۴۵	۴۰.۴۵
۲	خوزستان	۷۵۶.۰۹	۰	۰	۰	۳۴.۱۷	۲۰.۰۴	۸	مازندران	۳۶۶.۴۱	۰	۰	۰	۰	۰	۴۵.۲۶	۵۴.۷۴
۳	اصفهان	۵۹۲.۲۸	۰	۰	۰	۴۳.۰۰	۲۰.۸۱	۹	گیلان	۳۲۴.۵۰	۰	۰	۰	۰	۴۲.۳۹	۲۳.۸۷	
۴	آذربایجان شرقی	۵۵۱.۶۴	۰	۰	۰	۵۲.۵۷	۱۸.۵۴	۱۰	آذربایجان غربی	۱۶۱.۰۰	۰	۰	۰	۰	۶۳.۴۱	۳۶.۵۹	
۵	خراسان	۴۲۹.۹۳	۰	۰	۰	۵۶.۲۹	۱۳.۱۱	۱۱	کرمان	۱۳۷.۰۵	۰	۰	۰	۰	۴۵.۳۵	۵۴.۶۵	
۶	کرمانشاه	۴۲۷.۹۴	۰	۰	۰	۲۹.۳۱	۳۲.۸۴	۱۲	سیستان و بلوچستان	۴۶.۶۴	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰۰	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۳۵ و محاسبات نگارندگان

بررسی تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۳۵ حاکی از آن است، که استان‌های کرمانشاه و سیستان و بلوچستان به ترتیب با ضریب‌های آنتروپی ۰.۶۷۹۲ و صفر، متعادل‌ترین و نامتعادل‌ترین وضعیت را دارا بودند. استان کرمانشاه در این سال دارای ۴۲۷.۹۴ هزار نفر جمعیت بود، که استقرار ۲۹.۳۱ درصد از جمعیت در طبقه شهرهای متوسط، ۳۲.۸۴ درصد از جمعیت در طبقه شهرهای کوچک و ۳۷.۸۴ درصد از جمعیت در طبقه شهرهای بسیار کوچک باعث تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری این استان نسبت به سایر استان‌های کشور گردید. استقرار تمام جمعیت شهرنشین استان سیستان و بلوچستان (۴۶.۶۴ هزار نفر) در طبقه شهرهای بسیار کوچک نیز باعث عدم تعادل فضایی جمعیت این استان و کسب رتبه آخر بود (جدول ۵).

جدول ۵- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۳۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	کرمانشاه	0.6792	5	فارس	0.6311	9	مازندران	0.4279
2	گیلان	0.6663	6	آذربایجان شرقی	0.6271	10	آذربایجان غربی	0.4080
3	اصفهان	0.6570	7	خراسان	0.5916	11	مرکزی	0.3521
4	خوزستان	0.6504	8	کرمان	0.4280	12	سیستان و بلوچستان	0.0000

منبع: محاسبات نگارندگان

در سال ۱۳۴۵، استان‌های مرکزی و سیستان و بلوچستان همچنان دارای بیشترین (۳۵۱۶.۱۷ هزار نفر معادل ۳۶.۱۹ درصد) و کمترین (۷۲.۱۳ هزار نفر معادل ۰.۷۴ درصد) جمعیت شهرنشین کشور بودند. سطح بندی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران در این سال حاکی از آن است، که تهران با ۷۷.۳۵ درصد جمعیت شهرنشین استان مرکزی به تنهایی در طبقه کلان شهرها قرار داشت و در تمام استان‌های کشور طبقه شهرهای بزرگ فاقد جمعیت بود. در خصوص جمعیت شهرهای متوسط نیز استان خوزستان در رتبه اول و استان‌های مازندران، کرمان، کردستان و سیستان و بلوچستان در رتبه آخر قرار داشتند. در این سال استان‌های خوزستان و کرمانشاه به ترتیب دارای بیشترین و کمترین جمعیت در طبقه شهرهای کوچک و استان‌های اصفهان و سیستان و بلوچستان به ترتیب دارای بیشترین و کمترین جمعیت در طبقه شهرهای بسیار کوچک بودند (جدول ۶).

جدول ۶- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۴۵

ردیف	نام استان	جمعیت (هزار نفر)	جمعیت (درصد)					ردیف	نام استان	جمعیت (هزار نفر)	جمعیت (درصد)				
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	مرکزی	۳۵۱۶.۱۷	۷۷.۳۵	۰	۰	۰	۰	۸	مازندران	۵۲۵.۱۸	۳۲.۷۵	۰	۰	۰	۰
۲	خوزستان	۱۰۶۴.۰۵	۰	۰	۳۸.۱۷	۳۳.۵۶	۲۸.۲۷	۹	گیلان	۳۷۶.۰۹	۰	۰	۰	۰	
۳	اصفهان	۸۸۲.۷۵	۰	۰	۰	۲۷.۴۷	۳۲.۶۵	۱۰	آذربایجان غربی	۲۷۷.۶۵	۰	۰	۰	۰	
۴	آذربایجان شرقی	۷۵۵.۴۶	۰	۰	۰	۰	۵۴.۹۸	۱۱	کرمان	۱۸۹.۷۲	۰	۰	۰	۰	
۵	خراسان	۷۳۷.۴۰	۰	۰	۰	۰	۴۶.۷۰	۱۲	کردستان	۱۰۲.۴۰	۰	۰	۰	۰	
۶	فارس	۶۸۸.۵۷	۰	۰	۰	۰	۴۴.۹۲	۱۳	سیستان و بلوچستان	۷۲.۱۳	۰	۰	۰	۰	
۷	کرمانشاه	۵۲۸.۵۶	۰	۰	۰	۰	۰	۱۴	کرمانشاه	۷۲.۱۳	۰	۰	۰	۰	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۴۵ و محاسبات نگارندگان

افزایش ضریب آنتروپی استان گیلان در سال ۱۳۴۵ از ۰.۶۶۶۳ به ۰.۶۷۸۰ به دلیل افزایش جمعیت در طبقه شهرهای بسیار کوچک و کاهش ضریب آنتروپی استان مازندران از ۰.۴۲۷۹ به ۰.۳۹۲۹ به دلیل کاهش جمعیت

شهرنشین بر اثر تغییر در تقسیمات سیاسی استان، باعث گردید، تا این استان‌ها به ترتیب در رتبه‌های اول و آخر تعادل جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های کشور قرار گیرند. لازم به ذکر است، ضریب آنتروپی استان‌های کرمانشاه و سیستان و بلوچستان در این سال به ترتیب با کاهش (۰.۵۱۹۴) و افزایش (۰.۴۲۷۵) روبرو بود، که این امر به دلیل افزایش ۱۸۷ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای متوسط و کاهش ۶۴ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای کوچک در استان کرمانشاه و ارتقای یک شهر از طبقه شهرهای بسیار کوچک به طبقه شهرهای کوچک در استان سیستان و بلوچستان صورت پذیرفت (جدول ۷).

جدول ۷- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۴۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
۱	گیلان	۰.۶۷۷۹	۶	اصفهان	۰.۶۱۸۹	۱۱	کرمان	۰.۴۲۷۶
۲	آذربایجان غربی	۰.۶۷۵۳	۷	خراسان	۰.۶۱۴۱	۱۲	سیستان و بلوچستان	۰.۴۲۷۵
۳	فارس	۰.۶۵۵۶	۸	کرمانشاه	۰.۵۱۹۴	۱۳	مازندران	۰.۳۹۲۹
۴	خوزستان	۰.۶۳۶۶	۹	مرکزی	۰.۴۷۵۸			
۵	آذربایجان شرقی	۰.۶۲۹۴	۱۰	کردستان	۰.۴۲۹۳			

منبع: محاسبات نگارندگان

بازتاب واقعی اصلاحات اراضی و سرمایه‌گذاری‌های ملی و رشد سریع سرمایه‌گذاری‌ها در شهرها طی دوره ۱۳۴۵ الی ۱۳۵۵ باعث افزایش چشمگیر جمعیت شهرنشین ایران و نزدیکی رقم جمعیت شهرنشین (حدود ۱۵۸۵۵ هزار نفر معادل ۴۷.۰۳ درصد) به روستانشین (حدود ۱۷۸۵۴ هزار نفر معادل ۵۲.۹۷ درصد) در سال ۱۳۵۵ گردید. در این سال بیشترین (۵۵۰۳ هزار نفر معادل ۳۴.۹۴ درصد) و کمترین (۳۱ هزار نفر معادل ۰.۲۰ درصد) جمعیت شهرنشین کشور به ترتیب در استان مرکزی و استان تازه تاسیس کهگیلویه و بویراحمد ساکن بودند. بررسی‌ها حاکی از آن است، در سال ۱۳۵۵ همانند سنوات گذشته تهران با ۸۲.۳۲ درصد جمعیت شهرنشین استان مرکزی به تنهایی در طبقه کلان شهرها قرار داشت و هیچ استانی دارای جمعیتی در طبقه شهرهای بزرگ نبود. در خصوص شهرهای متوسط و کوچک نیز استان خوزستان همچنان رتبه اول را به خود اختصاص داده بود. لازم به ذکر است، که در این سال استان‌های مازندران، همدان، کردستان، سیستان و بلوچستان، بوشهر، سمنان، هرمزگان، چهارمحال و بختیاری، ایلام و کهگیلویه و بویراحمد فاقد جمعیت در طبقه شهرهای کوچک بودند. در خصوص جمعیت شهرهای بسیار کوچک نیز استان‌های اصفهان و ایلام به ترتیب در رتبه‌های اول و آخر کشور قرار داشتند (جدول ۸).

جدول ۸- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۵۵

ردیف	نام استان	جمعیت (هزار نفر)	جمعیت (درصد)					ردیف	نام استان	جمعیت (هزار نفر)	جمعیت (درصد)				
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	مرکزی	۵۵۰۳۳۹	۸۲.۳۲	۰	۱۱.۶۵	۱.۸۵	۴.۱۸	۱۳	یزد	۲۲۸.۴۰	۰	۵۹.۵۱	۰	۴۰.۴۹	
۲	اصفهان	۱۳۷۰۰۰۸	۰	۰	۴۸.۲۸	۲۸.۳۹	۲۳.۲۳	۱۴	همدان	۲۲۵.۱۸	۰	۰	۶۳.۲۴	۳۶.۷۶	
۳	خوزستان	۱۲۶۶.۷۷	۰	۰	۷۰.۲۷	۱۹.۳۵	۱۰.۳۸	۱۵	کردستان	۱۹۰.۳۸	۰	۰	۶۶.۴۷	۳۳.۵۳	
۴	خراسان	۱۲۴۵.۲۶	۰	۰	۵۳.۶۳	۲۶.۸۴	۱۹.۵۳	۱۶	سیستان و بلوچستان	۱۶۲.۸۵	۰	۰	۷۵.۶۲	۲۴.۳۸	
۵	آذربایجان شرقی	۱۱۵۲.۱۳	۰	۰	۶۴.۷۴	۱۴.۱۱	۲۱.۱۶	۱۷	زنجان	۱۴۴.۶۱	۰	۶۹.۳۹	۰	۳۰.۶۱	
۶	فارس	۸۵۹.۶۰	۰	۰	۴۹.۵۴	۲۴.۱۶	۲۶.۳۰	۱۸	چهارمحال و بختیاری	۱۴۰.۲۷	۰	۰	۲۸.۷۷	۷۱.۲۳	
۷	مازندران	۷۷۶.۸۲	۰	۰	۰	۶۱.۵۱	۳۸.۴۹	۱۹	بوشهر	۱۲۷.۵۰	۰	۰	۷۱.۰۳	۲۸.۹۷	
۸	آذربایجان غربی	۴۸۲.۸۸	۰	۰	۳۴.۰۵	۴۲.۶۵	۲۳.۳۰	۲۰	سمنان	۱۲۴.۰۰	۰	۰	۷۱.۴۳	۲۸.۵۷	
۹	گیلان	۴۶۱.۳۶	۰	۰	۴۰.۹۶	۲۵.۱۶	۳۳.۸۸	۲۱	هرمزگان	۱۲۳.۴۶	۰	۰	۷۱.۲۶	۲۸.۷۴	
۱۰	کرمانشاه	۴۴۱.۸۹	۰	۰	۶۵.۷۶	۶.۹۷	۲۷.۲۶	۲۲	ایلام	۴۸.۶۰	۰	۰	۶۶.۸۳	۳۳.۱۷	
۱۱	کرمان	۳۵۰.۸۱	۰	۰	۴۰.۱۳	۳۰.۳۰	۲۹.۵۸	۲۳	کهگیلویه و بویراحمد	۳۰.۸۷	۰	۰	۰	۱۰۰	
۱۲	لرستان	۲۹۴.۶۲	۰	۰	۷۰.۰۱	۹.۳۸	۲۰.۶۲								

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۵۵ و محاسبات نگارندگان

بررسی تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران در سال ۱۳۵۵ حاکی از آن است، که استان کرمان با افزایش ضریب آنتروپی از ۰.۴۲۷۶ به ۰.۶۷۶۳ به دلیل افزایش ۱۴۱ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای متوسط و ۲۱ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای کوچک در رتبه نخست و استان تازه تاسیس کهگیلویه و بویراحمد با ۳۱ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای بسیار کوچک در رتبه آخر کشور قرار داشتند. لازم به ذکر است، که استان گیلان در این سال به دلیل کاهش ضریب آنتروپی به ۰.۶۷۶۳، رتبه دوم و استان مازندران به دلیل افزایش ضریب آنتروپی به ۰.۴۱۴۱، رتبه ۱۲ کشور را به خود اختصاص داده بودند (جدول ۹).

جدول ۹- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۵۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
۱	کرمان	0.6763	۹	خوزستان	0.4976	۱۷	زنجان	0.3827
۲	گیلان	0.6707	۱۰	لرستان	0.4953	۱۸	بوشهر	0.3739
۳	آذربایجان غربی	0.6646	۱۱	یزد	0.4194	۱۹	چهارمحال و بختیاری	0.3729
۴	اصفهان	0.6515	۱۲	مازندران	0.4141	۲۰	هرمزگان	0.3727
۵	فارس	0.6477	۱۳	همدان	0.4086	۲۱	سمنان	0.3717
۶	خراسان	0.6252	۱۴	کردستان	0.3964	۲۲	سیستان و بلوچستان	0.3451
۷	آذربایجان شرقی	0.5508	۱۵	ایلام	0.3948	۲۳	کهگیلویه و بویراحمد	0.0000
۸	کرمانشاه	0.5068	۱۶	مرکزی	0.3835			

در سال ۱۳۶۵ جمعیت شهرنشین ایران (حدود ۲۶۸۴۵ هزار نفر معادل ۵۴.۲۹ درصد) از جمعیت روستانشین (حدود ۲۲۶۰۰ هزار نفر معادل ۴۵.۷۱ درصد) پیشی گرفت و استان‌های تازه تاسیس تهران و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب دارای بیشترین (۷۸۵۶ هزار نفر معادل ۳۰.۸۳ درصد) و کمترین (۱۱۱ هزار نفر معادل ۰.۴۴ درصد) جمعیت شهرنشین ایران بودند. بررسی‌های حاکی از آن است، که در این سال تنها شهر تهران با ۷۶.۹۱ درصد جمعیت استان تهران در طبقه کلان شهرها و شهرهای مشهد، اصفهان، تبریز و شیراز به ترتیب از استان‌های خراسان، اصفهان، آذربایجان شرقی و فارس در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. در سطوح بعدی نیز استان‌های تهران، خراسان و اصفهان به ترتیب دارای بیشترین جمعیت در طبقات شهرهای متوسط، شهرهای کوچک و شهرهای بسیار کوچک بودند. استان‌های فارس، چهارمحال و بختیاری، مرکزی، سمنان، ایلام و کهگیلویه و بویراحمد نیز هیچ جمعیتی در طبقه شهرهای متوسط نداشتند و استان‌های هرمزگان و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب دارای کمترین جمعیت شهرهای کوچک و بسیار کوچک کشور بودند (جدول ۱۰).

جدول ۱۰- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۶۵

ردیف	نام استان	جمعیت (درصد)					جمعیت (هزار نفر)	ردیف	جمعیت (درصد)					جمعیت (هزار نفر)
		کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک	
۱	تهران	۷۶.۹۱	۰	۱۷.۹۵	۲.۹۷	۲.۱۷	۱۳	۷۸۵۶.۲۰	۲۰.۴۰	۶۶.۱۷	۰	۰	۱۲.۸۳	
۲	خراسان	۰	۵۷.۵۸	۹.۳۸	۲۱.۰۰	۱۲.۰۳	۱۴	۲۵۴۱.۴۸	۲۳.۶۱	۵۷.۸۱	۰	۰	۱۸.۵۹	
۳	اصفهان	۰	۴۶.۹۹	۱۷.۷۳	۱۹.۷۴	۱۵.۵۴	۱۵	۲۱۰۰.۱۶	۳۵.۷۱	۴۷.۷۷	۰	۰	۱۶.۵۲	
۴	آذربایجان شرقی	۰	۵۷.۴۷	۵.۹۶	۲۰.۰۶	۱۶.۵۱	۱۶	۱۶۹۰.۴۵	۷.۸۲	۶۶.۳۹	۰	۰	۲۵.۷۹	
۵	فارس	۰	۵۴.۸۱	۰	۳۳.۱۳	۱۲.۰۶	۱۷	۱۵۴۷.۷۴	۲۱.۲۹	۶۸.۵۵	۰	۰	۱۰.۱۶	
۶	خوزستان	۰	۰	۵۸.۸۲	۳۵.۴۵	۵.۷۳	۱۸	۱۴۲۱.۲۵	۸.۶۷	۶۵.۴۴	۰	۰	۲۵.۸۹	
۷	مازندران	۰	۰	۴۳.۵۶	۲۹.۲۹	۲۷.۱۵	۱۹	۱۱۵۹.۵۷	۳۵.۵۹	۳۹.۴۶	۰	۰	۲۴.۹۴	
۸	کرمانشاه	۰	۰	۶۸.۲۱	۲۲.۸۹	۸.۹۰	۲۰	۸۲۱.۷۵	۷۳.۸۵	۰	۰	۲۶.۱۵		
۹	گیلان	۰	۰	۳۹.۵۹	۲۴.۰۷	۳۶.۳۴	۲۱	۷۳۴.۸۶	۴۸.۵۵	۰	۰	۵۱.۴۵		
۱۰	کرمان	۰	۰	۳۶.۸۲	۳۹.۰۳	۲۴.۱۵	۲۲	۶۹۸.۷۶	۵۱.۶۰	۰	۰	۴۸.۴۰		
۱۱	لرستان	۰	۰	۶۱.۴۲	۳۳.۸۰	۴.۷۸	۲۳	۶۳۹.۰۴	۶۶.۰۶	۰	۰	۳۳.۹۴		
۱۲	آذربایجان غربی	۰	۰	۱۹.۱۵	۵۶.۱۷	۲۴.۶۸	۲۴	۶۰۲.۲۵	۷۲.۸۶	۰	۰	۲۷.۱۴		

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵ و محاسبات نگارندگان

استان‌های اصفهان و سمنان در سال ۱۳۶۵ به ترتیب با ضریب‌های آنتروپی ۰.۷۸۹۸ و ۰.۳۵۷۰، متعادل‌ترین و نامتعادل‌ترین وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران را دارا بودند، که از مهم‌ترین دلایل این امر می‌توان به افزایش ۹۸۷ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای بزرگ و کاهش ۲۹۰ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای متوسط در استان اصفهان و استقرار ۱۷۸ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای کوچک در مقابل ۶۳ هزار نفر جمعیت

در طبقه شهرهای بسیار کوچک در استان سمنان اشاره نمود. لازم به ذکر است، که در این سال استان‌های کرمان و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب در رتبه‌های ۵ و ۲۳ کشور قرار داشتند (جدول ۱۱).

جدول ۱۱- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۶۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	اصفهان	0.7898	9	آذربایجان غربی	0.6125	17	کرمانشاه	0.5056
2	خراسان	0.6973	10	سیستان و بلوچستان	0.6029	18	لرستان	0.5041
3	آذربایجان شرقی	0.6872	11	فارس	0.5907	19	تهران	0.4335
4	بوشهر	0.6716	12	همدان	0.5327	20	چهارمحال و بختیاری	0.4304
5	کرمان	0.6699	13	خوزستان	0.5242	21	مرکزی	0.4304
6	گیلان	0.6695	14	هرمزگان	0.5215	22	ایلام	0.3980
7	مازندران	0.6683	15	یزد	0.5099	23	کهگیلویه و بویراحمد	0.3633
8	کردستان	0.6326	16	زنجان	0.5098	24	سمنان	0.3570

منبع: محاسبات نگارندگان

جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران در سال ۱۳۷۵ حدود ۳۶۸۱۸ هزار نفر بود، که در این بین استان تهران و استان تازه تاسیس سمنان به ترتیب دارای بیشترین (۹۴۱۱ هزار نفر معادل ۲۵.۶۶ درصد) و کمترین (۲۰۲ هزار نفر معادل ۰.۵۵ درصد) جمعیت شهرنشین کشور بودند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که شهرهای تهران با ۷۱.۸۲ درصد جمعیت استان تهران و شهر مشهد با ۵۵.۱۶ درصد جمعیت استان خراسان در طبقه کلان شهرها و شهرهای اصفهان، تبریز، شیراز، کرج، اهواز و قم به ترتیب از استان‌های اصفهان، آذربایجان شرقی، فارس، تهران، خوزستان و قم در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. استان‌های مازندران، خراسان و اصفهان نیز به ترتیب بیشترین جمعیت طبقات شهرهای متوسط، شهرهای کوچک و شهرهای بسیار کوچک را به خود اختصاص داده بودند. لازم به ذکر است، که در این سال استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و قم در طبقه شهرهای متوسط، استان‌های ایلام و قم در طبقه شهرهای کوچک و استان قم در طبقه شهرهای بسیار کوچک، فاقد جمعیت بودند (جدول ۱۲).

جدول ۱۲- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۷۵

ردیف	نام استان	جمعیت کلان شهر (هزار نفر)	جمعیت (درصد)					ردیف	نام استان	جمعیت کلان شهر (هزار نفر)	جمعیت (درصد)				
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	تهران	۹۴۱۱.۰۷	۷۱.۸۲	۱۰.۰۰	۱۰.۰۴	۶.۵۲	۱.۶۲	سیستان و بلوچستان	۱۴	۱۴	۱۰۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
۲	خراسان	۳۴۲۱.۹۴	۵۵.۱۶	۰.۰۰	۱۷.۳۰	۱۹.۵۳	۸.۰۲	قم	۱۵	۱۰۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	
۳	اصفهان	۲۹۱۴.۸۷	۰.۰۰	۰.۰۰	۴۳.۴۳	۱۸.۷۲	۱۶.۰۳	کردستان	۱۶	۱۰۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	
۴	خوزستان	۲۳۴۲.۵۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۳۴.۳۶	۳۱.۵۱	۷.۸۳	مرکزی	۱۷	۱۰۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	
۵	فارس	۲۱۶۳.۱۲	۰.۰۰	۰.۰۰	۴۸.۶۸	۴.۷۹	۱۸.۶۵	اردبیل	۱۸	۱۰۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	
۶	آذربایجان شرقی	۲۰۱۰.۱۹	۰.۰۰	۰.۰۰	۵۹.۲۵	۶.۵۸	۱۳.۷۷	یزد	۱۹	۱۰۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	
۷	مازندران	۱۷۸۳.۲۲	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۵۳.۶۴	۲۰.۹۷	زنجان	۲۰	۱۰۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	

۲۸.۲۸	۱۰.۰۹	۶۱.۶۲	۰	۰	۴۴۳.۹۷	هرمزگان	۲۱	۸.۲۰	۲۹.۷۹	۶۲.۰۱	۰	۰	۱۳۰۹.۴۵	آذربایجان غربی	۸
۲۴.۱۴	۳۹.۴۵	۳۶.۴۱	۰	۰	۳۹۴.۴۹	بوشهر	۲۲	۷.۸۰	۲۹.۱۰	۶۳.۱۰	۰	۰	۱۰۹۸.۲۸	کرمانشاه	۹
۵۰.۵۴	۲۰.۱۵	۲۹.۳۰	۰	۰	۳۴۲.۹۱	چهارمحال بختیاری	۲۳	۱۷.۵۱	۳۳.۴۴	۴۹.۰۵	۰	۰	۱۰۶۰.۰۸	کرمان	۱۰
۵۱.۳۵	۰	۴۸.۶۵	۰	۰	۲۵۹.۶۹	ایلام	۲۴	۲۱.۸۷	۳۸.۲۶	۳۹.۸۶	۰	۰	۱۰۴۷.۹۸	گیلان	۱۱
۱۷.۱۹	۸۲.۸۱	۰	۰	۰	۲۱۳.۵۶	کهگیلویه بویراحمد	۲۵	۵.۰۷	۳۹.۷۴	۵۵.۱۸	۰	۰	۸۸۹.۱۱	لرستان	۱۲
۳۳.۵۰	۱۴.۶۹	۵۱.۸۱	۰	۰	۲۰۲.۲۱	سمنان	۲۶	۱۰.۸۲	۲۱.۸۷	۶۷.۳۱	۰	۰	۸۱۰.۶۴	همدان	۱۳

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵ و محاسبات نگارندگان

بررسی تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران در سال ۱۳۷۵ حاکی از آن است، که استان اصفهان با افزایش ضریب آنتروپی از ۰.۷۸۹۸ به ۰.۸۰۸۷ همچنان متعادل‌ترین وضعیت را در سطح استان‌های کشور دارا بود. در این سال استان تازه تاسیس قم با ضریب آنتروپی صفر، نامتعادل‌ترین استان ایران بود، که این امر به دلیل استقرار تمام جمعیت شهرنشین این استان در طبقه شهرهای بزرگ صورت پذیرفته بود. لازم به ذکر است، که استان سمنان که در سال ۱۳۶۵ در رتبه آخر کشور قرار داشت، در این سال رتبه ۱۱ را به خود اختصاص داده بود، که از مهم‌ترین دلایل این امر می‌توان به استقرار ۱۰۵ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای متوسط اشاره نمود (جدول ۱۳).

جدول ۱۳- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۷۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	اصفهان	0.8087	10	مازندران	0.6274	19	سیستان و بلوچستان	0.5314
2	خوزستان	0.7964	11	سمنان	0.6144	20	کرمانشاه	0.5274
3	فارس	0.7240	12	یزد	0.6023	21	لرستان	0.5257
4	خراسان	0.7164	13	تهران	0.5863	22	همدان	0.5216
5	آذربایجان شرقی	0.6751	14	اردبیل	0.5549	23	مرکزی	0.5038
6	بوشهر	0.6697	15	هرمزگان	0.5511	24	ایلام	0.4305
7	گیلان	0.6628	16	کردستان	0.5458	25	کهگیلویه و بویراحمد	0.2851
8	چهارمحال و بختیاری	0.6384	17	زنجان	0.5404	26	قم	0.0000
9	کرمان	0.6342	18	آذربایجان غربی	0.5357			

منبع: محاسبات نگارندگان

سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ حاکی از افزایش ۸.۳ درصدی جمعیت شهری ایران است، به طوری که جمعیت سکونتگاه‌های شهری کشور به حدود ۴۸۲۶۰ هزار نفر رسید. در این سال نیز استان‌های تهران و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب بیشترین (۱۲۱۵۱ هزار نفر معادل ۲۵.۴۲ درصد) و کمترین (۲۹۴ هزار نفر معادل ۰.۶۱ درصد) جمعیت شهرنشین ایران را دارا بودند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که شهرهای تهران، مشهد و اصفهان از استان‌های تهران، خراسان رضوی و اصفهان به ترتیب در طبقه کلان شهرها و شهرهای تبریز، کرج، شیراز، اهواز، قم و کرمانشاه به ترتیب از استان‌های آذربایجان شرقی، تهران، فارس، خوزستان، قم و کرمانشاه در

طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. استان تهران در سال ۱۳۸۵ دارای بیشترین جمعیت در طبقه شهرهای متوسط و کوچک بود و استان‌های کرمانشاه، کهگیلویه و بویراحمد و قم در طبقه شهرهای متوسط و استان قم در طبقه شهرهای کوچک، فاقد جمعیت بودند. در خصوص طبقه شهرهای بسیار کوچک نیز استان‌های اصفهان و قم به ترتیب بیشترین و کمترین جمعیت را در سطح استان‌های ایران به خود اختصاص داده بودند (جدول ۱۴).

جدول ۱۴- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۸۵

رتبه	نام استان	جمعیت کل (هزار نفر)	جمعیت (درصد)					رتبه	نام استان	جمعیت کل (هزار نفر)	جمعیت (درصد)				
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	تهران	۱۲۱۵۰۰۸	۶۳۰۴۶	۱۱۰۳۴	۱۵۰۴۸	۷۰۲۴	۲۰۴۹	همدان	۹۶۱۰۰۴	۰	۰	۶۵۰۲۳	۲۰۰۱۱	۱۴۰۶۵	
۲	اصفهان	۳۷۵۳۰۹۲	۴۲۰۱۹	۰	۲۴۰۱۹	۱۵۰۴۵	۱۸۰۱۷	کردستان	۸۳۹۰۸۸	۰	۰	۵۲۰۷۲	۳۸۰۱۱	۹۰۱۷	
۳	خراسان رضوی	۳۷۵۳۰۵۱	۶۴۰۲۳	۰	۱۴۰۲۱	۱۲۰۹۲	۸۰۶۴	گلستان	۷۸۳۰۰۵	۰	۰	۵۰۰۶۲	۳۰۰۵۹	۱۸۰۷۹	
۴	خوزستان	۲۸۲۹۰۹۰	۰	۳۴۰۲۷	۳۵۰۶۷	۱۹۰۰۶	۱۰۰۹۹	یزد	۷۷۳۰۰۸	۰	۰	۵۴۰۷۲	۲۹۰۱۳	۱۶۰۱۶	
۵	فارس	۲۵۹۶۰۴۸	۰	۴۶۰۴۰	۸۰۷۴	۲۳۰۰۶	۲۱۰۸۰	قزوین	۷۶۹۰۰۲	۰	۰	۴۵۰۴۹	۳۶۰۵۶	۱۷۰۹۵	
۶	آذربایجان شرقی	۲۳۵۹۰۲۴	۰	۵۸۰۴۵	۱۱۰۰۴	۱۶۰۱۵	۱۴۰۳۵	اردبیل	۷۰۱۰۳۹	۰	۰	۵۸۰۸۴	۲۹۰۹۳	۱۱۰۲۳	
۷	آذربایجان غربی	۱۷۰۲۰۷۰	۰	۰	۶۷۰۶۳	۲۳۰۳۲	۹۰۰۵	هرمزگان	۶۳۹۰۱۵	۰	۰	۵۷۰۵۰	۱۷۰۲۱	۲۵۰۲۹	
۸	مازندران	۱۵۳۴۰۷۱	۰	۰	۵۴۰۰۵	۲۹۰۴۴	۱۶۰۵۱	بوشهر	۵۶۵۰۳۰	۰	۰	۲۸۰۶۰	۳۲۰۴۰	۳۹۰۰۰	
۹	کرمان	۱۵۰۶۰۱۶	۰	۰	۵۳۰۱۲	۲۴۰۷۶	۲۲۰۱۲	زنجان	۵۴۴۰۸۵	۰	۰	۶۲۰۷۳	۲۶۰۵۱	۱۰۰۷۶	
۱۰	گیلان	۱۲۸۱۰۸۴	۰	۰	۵۱۰۵۵	۲۷۰۵۶	۲۰۰۸۸	چهارمحال بختیاری	۴۳۱۰۷۸	۰	۰	۲۹۰۳۵	۲۴۰۱۴	۴۶۰۵۱	
۱۱	کرمانشاه	۱۲۴۱۰۱۵	۰	۶۳۰۲۲	۰	۲۷۰۷۹	۸۰۹۹	سمنان	۴۲۹۰۰۰	۰	۰	۵۸۰۷۲	۲۲۰۴۳	۱۸۰۸۵	
۱۲	مرکزی	۱۲۰۹۰۹۴	۰	۰	۷۵۰۵۱	۱۰۰۸۴	۱۳۰۶۵	خراسان شمالی	۳۸۱۰۶۲	۰	۰	۴۵۰۲۷	۳۵۰۱۴	۱۹۰۵۸	
۱۳	سیستان و بلوچستان	۱۱۵۷۰۷۱	۰	۰	۵۹۰۰۳	۲۷۰۱۷	۱۳۰۸۰	ایلام	۳۲۳۰۶۴	۰	۰	۴۷۰۹۸	۱۷۰۱۰	۳۴۰۹۱	
۱۴	لرستان	۱۰۰۸۰۴۹	۰	۰	۶۵۰۱۱	۲۸۰۴۲	۶۰۴۸	خراسان جنوبی	۳۰۸۰۳۱	۰	۰	۵۱۰۲۰	۱۰۰۵۳	۳۸۰۲۷	
۱۵	قم	۹۷۵۰۷۱	۰	۹۸۰۱۳	۰	۰	۱۰۸۷	کهگیلویه بویراحمد	۲۹۳۰۵۴	۰	۰	۰	۷۷۰۹۰	۲۲۰۱۰	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و محاسبات نگارندگان

در سال ۱۳۸۵ استان‌های اصفهان و قم همچنان با افزایش ضریب آنتروپی، متعادل‌ترین و نامتعادل‌ترین وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران را به خود اختصاص داده بودند، که از مهم‌ترین دلایل این امر می‌توان به ارتقاء شهر اصفهان از طبقه شهرهای بزرگ به طبقه کلان شهرها در استان اصفهان و افزایش ۱۸۰۲۲ هزار نفر جمعیت در طبقه شهرهای بسیار کوچک در استان قم اشاره نمود. در این سال استان‌های خوزستان، فارس و آذربایجان شرقی

بعد از استان اصفهان و استان‌های کهگیلویه و بویراحمد، مرکزی و لرستان بعد از استان قم رتبه‌های بعدی را در سطح استان کشور به خود اختصاص داده بودند (جدول ۱۵).

جدول ۱۵- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۸۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	اصفهان	0.8114	11	گیلان	0.6362	21	کردستان	0.5743
2	خوزستان	0.8036	12	ایلام	0.6349	22	اردبیل	0.5708
3	فارس	0.7702	13	گلستان	0.6344	23	زنجان	0.5495
4	آذربایجان شرقی	0.7023	14	کرمان	0.6309	24	همدان	0.5485
5	تهران	0.6872	15	مازندران	0.6151	25	کرمانشاه	0.5358
6	بوشهر	0.6775	16	یزد	0.6112	26	آذربایجان غربی	0.5104
7	چهارمحال و بختیاری	0.6579	17	هرمزگان	0.6019	27	لرستان	0.5059
8	خراسان شمالی	0.6497	18	سمنان	0.5980	28	مرکزی	0.4503
9	خراسان رضوی	0.6447	19	خراسان جنوبی	0.5887	29	کهگیلویه بویراحمد	0.3281
10	قزوین	0.6427	20	سیستان و بلوچستان	0.5832	30	قم	0.0577

منبع: محاسبات نگارندگان

بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران در سال ۱۳۹۰ همچنان استان‌های تهران و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب بیشترین (۱۱۳۰۵۸ هزار نفر معادل ۲۱.۰۷ درصد) و کمترین (۳۴۶.۶۳ هزار نفر معادل ۰.۶۵ درصد) جمعیت شهرنشین کشور را دارا بودند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که شهرهای تهران، مشهد، اصفهان و کرج از استان‌های تهران، خراسان رضوی، اصفهان و البرز به ترتیب در طبقه کلان شهرها و شهرهای اهواز، شیراز، تبریز، کرمانشاه، قم به ترتیب از استان‌های خوزستان، فارس، آذربایجان شرقی، کرمانشاه و قم در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. در طبقه شهرهای متوسط نیز استان همدان دارای بیشترین جمعیت و استان‌های کرمانشاه و قم فاقد جمعیت بودند. در این سال استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و قم در طبقه شهرهای کوچک و استان‌های چهارمحال و بختیاری و تهران در طبقه شهرهای بسیار کوچک به ترتیب بیشترین و کمترین جمعیت را دارا بودند (جدول ۱۶).

جدول ۱۶- وضعیت جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۹۰

ردیف	نام استان	جمعیت کل (هزار نفر)	جمعیت (درصد)					ردیف	نام استان	جمعیت کل (هزار نفر)	جمعیت (درصد)				
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
1	تهران	11305.8	۷۲.۱۷	۰	۱۹.۸۷	۶.۳۲	۱.۶۹	همدان	1040.61	۰	۰	۶۵.۸۹	۱۹.۴۷	۱۴.۶۴	
2	خراسان رضوی	4311.21	۶۳.۷۷	۰	۱۶.۳۷	۱۱.۳۱	۸.۵۵	کردستان	985.87	۰	۰	۶۳.۳۱	۲۸.۸۰	۷.۸۹	
3	اصفهان	4168.22	۴۲.۱۳	۰	۲۴.۲۰	۱۶.۰۵	۱۷.۶۱	گلستان	906.18	۰	۰	۵۲.۳۲	۲۹.۱۷	۱۸.۵۱	
4	خوزستان	3218.45	۰	۳۴.۵۵	۴۰.۵۷	۱۲.۹۶	۱۱.۹۱	یزد	889.58	۰	۰	۵۴.۶۵	۲۹.۰۷	۱۶.۲۸	
5	فارس	3106.73	۰	۴۷.۰۲	۱۱.۵۱	۲۳.۳۴	۱۸.۱۳	قزوین	878.24	۰	۰	۴۳.۴۵	۳۷.۲۱	۱۹.۳۴	
6	آذربایجان شرقی	2579.18	۰	۵۷.۹۶	۱۱.۱۱	۱۷.۹۰	۱۳.۰۲	اردبیل	798.94	۰	۰	۶۰.۴۱	۲۸.۲۸	۱۱.۳۱	
7	البرز	2184.37	۷۳.۹۲	۰	۱۴.۵۷	۷.۱۸	۴.۳۳	هرمزگان	788.47	۰	۰	۵۵.۲۷	۱۹.۷۳	۲۵.۰۰	
8	آذربایجان غربی	1932.54	۰	۰	۵۰.۷۷	۱۶.۷۸	۷.۳۸	بوشهر	704.39	۰	۰	۲۷.۷۱	۳۸.۴۵	۳۳.۸۴	
9	کرمان	1689.84	۰	۰	۶۴.۴۸	۱۲.۵۴	۲۲.۹۷	زنجان	634.81	۰	۰	۶۰.۹۴	۲۶.۸۱	۱۲.۲۵	
10	مازندران	1682.15	۰	۰	۵۵.۴۰	۲۸.۸۰	۱۵.۸۰	چهارمحال	521.07	۰	۰	۳۰.۶۶	۲۸.۰۲	۴۱.۳۱	
11	گیلان	1497.17	۰	۰	۵۰.۵۴	۲۸.۰۰	۲۱.۴۶	سمنان	486.35	۰	۰	۶۰.۴۸	۲۰.۵۱	۱۹.۰۱	
12	کرمانشاه	1355.09	۰	۶۲.۸۳	۰	۲۷.۰۸	۱۰.۰۹	خراسان شمالی	446.87	۰	۰	۴۴.۷۱	۳۳.۲۶	۲۲.۰۳	
13	سیستان	1243.08	۰	۰	۵۶.۱۹	۲۶.۷۲	۱۷.۰۹	خراسان جنوبی	371.05	۰	۰	۴۷.۹۸	۱۷.۸۴	۳۴.۱۸	
14	قم	1095.87	۰	۹۸.۰۱	۰	۰	۱.۹۹	ایلام	356.90	۰	۰	۴۸.۲۵	۱۶.۹۲	۳۴.۸۳	
15	لرستان	1075.95	۰	۰	۵۴.۷۳	۴۰.۶۲	۴.۶۵	کهگیلویه	346.63	۰	۰	۳۱.۳۰	۴۲.۷۰	۲۵.۹۹	
16	مرکزی	1045.00	۰	۰	۶۵.۵۲	۱۷.۰۲	۱۷.۴۶								

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ و محاسبات نگارندگان

بررسی تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران در سال ۱۳۹۰ حاکی از آن است، که استان‌های اصفهان و قم همانند سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ به ترتیب متعادل‌ترین و نامتعادل‌ترین وضعیت را در سطح استان‌های کشور دارا هستند. در این سال استان‌های فارس، خوزستان و آذربایجان شرقی بعد از استان اصفهان و استان‌های تهران، آذربایجان غربی و البرز بعد از استان قم در رتبه‌های بعدی از نظر تعادل و عدم تعادل قرار داشتند (جدول ۱۷).

جدول ۱۷- ضریب آنتروپی جمعیت سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۹۰

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
۱	اصفهان	0.8121	۱۲	خراسان جنوبی	0.6380	۲۳	کرمان	0.5475
۲	فارس	0.7784	۱۳	ایلام	0.6335	۲۴	کرمانشاه	0.5451
۳	خوزستان	0.7776	۱۴	گلستان	0.6279	۲۵	همدان	0.5435
۴	آذربایجان شرقی	0.7044	۱۵	هرمزگان	0.6180	۲۶	کردستان	0.5270
۵	بوشهر	0.6771	۱۶	یزد	0.6119	۲۷	لرستان	0.5210
۶	چهارمحال	0.6736	۱۷	سیستان	0.6080	۲۸	البرز	0.5152
۷	کهگیلویه	0.6693	۱۸	مازندران	0.6072	۲۹	آذربایجان غربی	0.5139

0.4972	تهران	۳۰	0.5869	سمنان	۱۹	0.6582	خراسان شمالی	۸
0.0607	قم	۳۱	0.5666	زنجان	۲۰	0.6510	قزوین	۹
			0.5643	اردبیل	۲۱	0.6461	خراسان رضوی	۱۰
			0.5487	مرکزی	۲۲	0.6410	گیلان	۱۱

منبع: محاسبات نگارندگان

بررسی وضعیت تعادل فضایی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران

بر اساس اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران، تعداد سکونتگاه‌های شهری کشور در سال ۱۳۳۵ برابر ۱۹۹ نقطه شهری بود، که در این بین استان‌های اصفهان و سیستان و بلوچستان به ترتیب بیشترین (۳۲ شهر معادل ۱۶.۰۸ درصد) و کمترین (۶ شهر معادل ۶.۰۲ درصد) سهم را به خود اختصاص داده بودند. در این سال تنها کلان شهر کشور (تهران) در استان مرکزی قرار داشت و هیچ استانی دارای شهری در طبقه شهرهای بزرگ نبود. در خصوص شهرهای متوسط و کوچک نیز استان خوزستان در رتبه اول قرار داشت و استان‌های مرکزی، مازندران، آذربایجان غربی، کرمان و سیستان و بلوچستان فاقد شهر متوسط و استان سیستان و بلوچستان فاقد شهر کوچک بودند. در خصوص شهرهای بسیار کوچک نیز استان‌های اصفهان و آذربایجان غربی به ترتیب در رتبه‌های اول و آخر کشور قرار داشتند (جدول ۱۸).

جدول ۱۸- وضعیت تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۳۵

رتبه	نام استان	نقطه شهری	تعداد (شهر)					رتبه	نام استان	نقطه شهری	تعداد (شهر)				
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	اصفهان	۳۲	۰	۰	۰	۱	۷	مرکزی	۱۵	۰	۰	۰	۳	۱۱	
۲	مازندران	۲۴	۰	۰	۰	۰	۸	خراسان	۱۴	۰	۱	۱	۲	۱۱	
۳	خوزستان	۲۳	۰	۰	۰	۰	۹	گیلان	۱۲	۰	۰	۱	۳	۸	
۴	آذربایجان شرقی	۲۰	۰	۰	۰	۰	۱۰	کرمان	۹	۰	۰	۰	۱	۸	
۵	فارس	۱۹	۰	۰	۰	۰	۱۱	آذربایجان غربی	۷	۰	۰	۰	۲	۵	
۶	کرمانشاه	۱۸	۰	۰	۰	۰	۱۲	سیستان و بلوچستان	۶	۰	۰	۰	۰	۶	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۳۵ و محاسبات نگارندگان

بررسی تعادل فضایی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۳۵ حاکی از آن است، که استان‌های خوزستان و سیستان و بلوچستان به ترتیب با ضریب‌های آنتروپی ۰.۵۲۳۰ و صفر، متعادل‌ترین و نامتعادل‌ترین وضعیت را دارا بودند. استان خوزستان در این سال پس از استان‌های اصفهان و مازندران با دارا بودن ۲۳ نقطه شهری (۱۱.۵۶ درصد) رتبه سوم کشور را در برخورداری از سکونتگاه‌های شهری به خود اختصاص داده بود، اما استقرار دو نقطه شهری در طبقه شهرهای متوسط، شش نقطه شهری در طبقه شهرهای کوچک و ۱۵ نقطه

شهری در طبقه شهرهای بسیار کوچک باعث تعادل فضایی نظام شهری این استان نسبت به سایر استان‌های کشور گردید. استان سیستان و بلوچستان نیز دارای شش نقطه شهری (۳.۷۷ درصد) بود، که استقرار تمام این شهرها در طبقه شهرهای بسیار کوچک باعث عدم تعادل فضایی تعداد سکونتگاه‌های شهری این استان و کسب رتبه آخر در سطح کشور گردید (جدول ۱۹).

جدول ۱۹- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۳۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	خوزستان	0.5230	5	آذربایجان غربی	0.3717	9	مازندران	0.3180
2	گیلان	0.5120	6	کرمانشاه	0.3459	10	اصفهان	0.2778
3	مرکزی	0.4535	7	فارس	0.3334	11	کرمان	0.2167
4	خراسان	0.4076	8	آذربایجان شرقی	0.3220	12	سیستان و بلوچستان	0.0000

منبع: محاسبات نگارندگان

در سال ۱۳۴۵ تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران به ۲۷۲ نقطه شهری افزایش یافت و استان‌های اصفهان و سیستان و بلوچستان همچنان در رتبه‌های اول (۴۶ شهر معادل ۱۶.۸۵ درصد) و آخر (۵ شهر معادل ۱.۸۳ درصد) کشور قرار داشتند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که در این سال تنها کلان شهر کشور در استان مرکزی قرار داشت و هیچ استانی دارای شهری در طبقه شهرهای بزرگ نبود. در خصوص شهرهای متوسط نیز استان مرکزی دارای بیشترین نقطه شهری و استان‌های مازندران، کرمان، کردستان و سیستان و بلوچستان فاقد شهر بودند. در این سال استان‌های مازندران و اصفهان به ترتیب دارای بیشترین شهر در طبقات شهرهای کوچک و شهرهای بسیار کوچک بودند و استان سیستان و بلوچستان در رتبه آخر کشور قرار داشت (جدول ۲۰).

جدول ۲۰- وضعیت تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۴۵

ردیف	نام استان	تعداد (شهر)					تعداد کل	ردیف	تعداد (شهر)					تعداد کل	ردیف
		کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک		
۱	اصفهان	0	0	1	3	4	22	۸	0	0	1	3	4	14	
۲	فارس	0	0	0	1	3	16	۹	0	0	0	4	3	12	
۳	خوزستان	0	0	0	0	2	12	۱۰	0	0	2	6	2	9	
۴	مازندران	0	0	0	0	1	11	۱۱	0	0	0	9	1	10	
۵	کرمانشاه	0	0	0	0	0	6	۱۲	0	0	2	1	1	5	
۶	آذربایجان شرقی	0	0	0	0	0	7	۱۳	0	0	1	3	1	۵	
۷	خراسان	0	0	0	0	0	15	۱۵	0	0	1	6	0	۱۵	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۴۵ و محاسبات نگارندگان

بررسی‌ها حاکی از آن است، که در سال ۱۳۴۵ با افزایش ضریب آنتروپی استان مرکزی از ۰.۴۵۳۵ به ۰.۶۲۷۴ به دلیل افزایش سه نقطه شهری در طبقه شهرهای متوسط، یک نقطه شهری در طبقه شهرهای کوچک و سه نقطه شهری در طبقه شهرهای بسیار کوچک و کاهش ضریب آنتروپی استان کرمان از ۰.۲۱۶۷ به ۰.۱۸۹۳ به دلیل افزایش دو نقطه شهری در طبقه شهرهای بسیار کوچک این استان‌ها به ترتیب در رتبه‌های اول و آخر تعادل فضایی تعداد سکونتگاه‌های شهری کشور قرار گرفتند. لازم به ذکر است، که ضریب آنتروپی استان‌های خوزستان و سیستان و بلوچستان در این سال به ترتیب با کاهش (۰.۴۸۱۱) و افزایش (۰.۳۱۰۹) روبرو بود، که این امر به دلیل افزایش چهار نقطه شهری در طبقه شهرهای بسیار کوچک در استان خوزستان و ارتقاء یک شهر از طبقه شهرهای بسیار کوچک به طبقه شهرهای کوچک در استان سیستان و بلوچستان صورت پذیرفت (جدول ۲۱).

جدول ۲۱- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۴۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	مرکزی	۰.۶۲۷۴	6	مازندران	۰.۳۹۵۵	11	کرمانشاه	۰.۲۷۵۴
2	خوزستان	۰.۴۸۱۱	7	آذربایجان شرقی	۰.۳۵۸۱	12	اصفهان	۰.۲۱۳۹
3	خراسان	۰.۴۶۹۷	8	فارس	۰.۳۱۷۹	13	کرمان	۰.۱۸۹۳
4	آذربایجان غربی	۰.۴۴۸۳	9	سیستان و بلوچستان	۰.۳۱۰۹			
5	گیلان	۰.۴۳۶۷	10	کردستان	۰.۲۷۹۹			

منبع: محاسبات نگارندگان

سکونتگاه‌های شهری ایران در سال ۱۳۵۵ برابر ۳۷۳ نقطه شهری بود و استان اصفهان و استان تازه تاسیس کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب دارای بیشترین (۶۶ شهر معادل ۱۲.۴۶ درصد) و کمترین (یک شهر معادل ۰.۲۷ درصد) شهرهای کشور بودند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که در این سال همانند سنوات گذشته تنها کلان‌شهر ایران در استان مرکزی قرار داشت و هیچ استانی دارای شهری در طبقه شهرهای بزرگ نبود. در خصوص شهرهای متوسط نیز استان مرکزی دارای بیشترین شهر و استان‌های مازندران، چهارمحال و بختیاری، همدان، سیستان و بلوچستان، کردستان، بوشهر، هرمزگان، سمنان، ایلام و کهگیلویه و بویراحمد فاقد شهر بودند. استان اصفهان در سال ۱۳۵۵ در طبقات شهرهای کوچک و شهرهای بسیار کوچک دارای بیشترین نقطه شهری بود، اما استان‌های یزد، زنجان و کهگیلویه و بویراحمد در طبقه شهرهای کوچک، فاقد شهر بودند و استان کهگیلویه و بویراحمد نیز در طبقه شهرهای بسیار کوچک در رتبه آخر کشور قرار داشت (جدول ۲۲).

جدول ۲۳- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۵۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	خوزستان	0.6072	9	بوشهر	0.3955	17	همدان	0.3494
2	لرستان	0.5594	10	گیلان	0.3933	18	مازندران	0.3244
3	آذربایجان غربی	0.5301	11	فارس	0.3913	19	زنجان	0.3109
4	کرمان	0.4910	12	سیستان و بلوچستان	0.3717	20	هرمزگان	0.2799
5	مرکزی	0.4909	13	کردستان	0.3717	21	یزد	0.2020
6	سمنان	0.4182	14	آذربایجان شرقی	0.3665	22	چهارمحال و بختیاری	0.1782
7	خراسان	0.4079	15	اصفهان	0.3495	23	کهگیلویه و بویراحمد	0.0000
8	کرمانشاه	0.3971	16	ایلام	0.3494			

منبع: محاسبات نگارندگان

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵، تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران برابر ۴۹۶ نقطه شهری بود، که استان‌های اصفهان و کهگیلویه و بویراحمد همانند سال ۱۳۵۵ در رتبه‌های اول (۴۷ شهر معادل ۱۰.۰۶ درصد) و آخر (۵ شهر معادل ۱.۰۷ درصد) کشور قرار داشتند. در این سال تنها شهر تهران از استان تهران در طبقه کلان شهرها و شهرهای مشهد، اصفهان، تبریز و شیراز به ترتیب از استان‌های خراسان، اصفهان، آذربایجان شرقی و فارس در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. در سطوح بعدی نیز استان‌های تهران، فارس و خراسان به ترتیب دارای بیشترین نقطه شهری در طبقات شهرهای متوسط، شهرهای کوچک و شهرهای بسیار کوچک بودند. لازم به ذکر است، که استان‌های فارس، چهارمحال و بختیاری، مرکزی، سمنان، ایلام و کهگیلویه و بویراحمد در سال ۱۳۶۵ فاقد شهری در طبقه شهرهای متوسط بودند و در طبقه شهرهای کوچک، استان‌های ایلام، هرمزگان و یزد و در طبقه شهرهای بسیار کوچک استان‌های لرستان و کهگیلویه و بویراحمد، رتبه آخر را به خود اختصاص داده بودند (جدول ۲۴).

جدول ۲۴- وضعیت تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۶۵

ردیف	نام استان	تعداد کل شهری	تعداد (شهر)					رتبه	نام استان	تعداد کل شهری	تعداد (شهر)				
			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	اصفهان	47	0	1	3	10	33	۱۳	هرمزگان	12	0	0	1	1	10
۲	خراسان	46	0	1	2	9	34	۱۴	همدان	12	0	0	2	3	7
۳	مازندران	43	0	0	4	9	30	۱۵	بوشهر	11	0	0	1	2	8
۴	آذربایجان شرقی	38	0	1	1	7	29	۱۶	چهارمحال و بختیاری	11	0	0	0	2	9
۵	فارس	30	0	1	0	11	18	۱۷	سیستان و بلوچستان	11	0	0	1	2	8
۶	گیلان	29	0	0	1	3	25	۱۸	یزد	11	0	0	1	1	9
۷	تهران	25	1	0	5	4	15	۱۹	سمنان	10	0	0	0	3	7

6	3	1	0	0	10	کردستان	۲۰	9	10	3	0	0	22	خوزستان	۸
3	5	2	0	0	10	لرستان	۲۱	16	5	1	0	0	22	کرمان	۹
8	2	0	0	0	10	مرکزی	۲۲	12	6	1	0	0	19	آذربایجان غربی	۱۰
4	2	1	0	0	7	زنجان	۲۳	9	4	1	0	0	14	کرمانشاه	۱۱
3	2	0	0	0	5	کهگیلویه بویراحمد	۲۴	11	1	0	0	0	12	ایلام	۱۲

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵ و محاسبات نگارندگان

بررسی‌ها حاکی از آن است، که استان تهران در سال ۱۳۶۵ با ضریب آنتروپی ۰.۶۵۲۶، متعادل‌ترین و استان تازه تاسیس ایلام با ضریب آنتروپی ۰.۱۷۸۲، نامتعادل‌ترین وضعیت را دارا بودند. لازم به ذکر است، که استان مرکزی که طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۵۵ به ترتیب در رتبه‌های سوم، اول و پنجم قرار داشت، در این سال رتبه ۲۱ کشور را به خود اختصاص داد، که از مهم‌ترین دلایل این امر می‌توان به تغییر در تقسیمات سیاسی استان اشاره نمود (جدول ۲۵).

جدول ۲۵- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۶۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	تهران	0.6526	9	آذربایجان غربی	0.5028	17	کهگیلویه و بویراحمد	0.4182
2	لرستان	0.6398	10	مازندران	0.4967	18	سمنان	0.3796
3	خوزستان	0.6187	11	فارس	0.4895	19	یزد	0.3729
4	همدان	0.5962	12	خراسان	0.4736	20	هرمزگان	0.3517
5	زنجان	0.5938	13	بوشهر	0.4719	21	مرکزی	0.3109
6	کردستان	0.5579	14	سیستان و بلوچستان	0.4719	22	گیلان	0.2975
7	اصفهان	0.5189	15	آذربایجان شرقی	0.4407	23	چهارمحال و بختیاری	0.2946
8	کرمانشاه	0.5160	16	کرمان	0.4404	24	ایلام	0.1782

منبع: محاسبات نگارندگان

تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران در سال ۱۳۷۵ به ۶۱۲ نقطه شهری رسید، به طوری که استان اصفهان و استان تازه تاسیس قم به ترتیب دارای بیشترین (۶۰ شهر معادل ۹.۸۰ درصد) و کمترین (یک شهر معادل ۰.۱۶ درصد) نقطه شهری در کشور بودند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که شهرهای تهران و مشهد از استان‌های تهران و خراسان در طبقه کلان شهرها و شهرهای اصفهان، تبریز، شیراز، کرج، اهواز، و قم به ترتیب از استان‌های اصفهان، آذربایجان شرقی، فارس، تهران، خوزستان و قم در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. استان‌های مازندران، خراسان و اصفهان نیز به ترتیب رتبه‌های اول طبقات شهرهای متوسط، شهرهای کوچک و شهرهای بسیار کوچک را به خود اختصاص داده بودند، اما استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و قم در طبقه شهرهای متوسط، استان‌های ایلام و قم در طبقه شهرهای کوچک و استان قم در طبقه شهرهای بسیار کوچک فاقد نقطه شهری بودند (جدول ۲۶).

جدول ۲۶- وضعیت تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۷۵

ردیف	نام استان	تعداد (شهر)					نقاط شهری	تعداد کل	نام استان	ردیف	تعداد (شهر)				
		کلیان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک					کلیان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	اصفهان	0	1	3	13	43	60	سیستان و بلوچستان	۱۴	0	0	0	0	16	
۲	خراسان	1	0	4	14	35	54	همدان	۱۵	0	0	0	0	16	
۳	مازندران	0	0	6	12	33	51	ایلام	۱۶	0	0	0	0	15	
۴	فارس	0	0	1	11	35	48	یزد	۱۷	0	0	0	0	15	
۵	آذربایجان شرقی	0	1	1	7	31	40	اردبیل	۱۸	0	0	0	0	14	
۶	تهران	1	1	5	13	16	36	سمنان	۱۹	0	0	0	0	14	
۷	گیلان	0	0	1	9	25	35	هرمزگان	۲۰	0	0	0	0	14	
۸	خوزستان	0	0	5	10	12	28	بوشهر	۲۱	0	0	0	0	13	
۹	کرمان	0	0	2	7	18	27	کردستان	۲۲	0	0	0	0	12	
۱۰	آذربایجان غربی	0	0	4	8	9	21	لرستان	۲۳	0	0	0	0	11	
۱۱	کرمانشاه	0	0	1	7	11	19	زنجان	۲۴	0	0	0	0	8	
۱۲	چهارمحال بختیاری	0	0	1	2	15	18	کهگیلویه بویراحمد	۲۵	0	0	0	0	8	
۱۳	مرکزی	0	0	2	2	14	18	قم	۲۶	0	0	0	0	1	

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵ و محاسبات نگارندگان

در سال ۱۳۷۵ استان تهران با ضریب آنتروپی ۰.۷۴۶۵، همچنان متعادل‌ترین استان ایران از نظر تعداد سکونتگاه‌های شهری بود. استان تازه تاسیس قم نیز با دارا بودن یک شهر در طبقه شهرهای بزرگ و کسب ضریب آنتروپی صفر، نامتعادل‌ترین وضعیت را در سطح کشور به خود اختصاص داده بود (جدول ۲۷).

جدول ۲۷- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۷۵

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
1	تهران	0.7465	10	مازندران	0.5430	19	گیلان	0.4294
2	خوزستان	0.7192	11	کرمانشاه	0.5215	20	آذربایجان شرقی	0.4269
3	آذربایجان غربی	0.6503	12	اردبیل	0.5160	21	مرکزی	0.4248
4	کردستان	0.6388	13	کرمان	0.5052	22	کهگیلویه و بویراحمد	0.4111
5	لرستان	0.6182	14	یزد	0.4991	23	چهارمحال و بختیاری	0.3459
6	زنجان	0.5594	15	بوشهر	0.4910	24	هرمزگان	0.3163
7	سیستان و بلوچستان	0.5594	16	اصفهان	0.4897	25	ایلام	0.1522
8	همدان	0.5594	17	سمنان	0.4716	26	قم	0.0000
9	خراسان	0.5578	18	فارس	0.4531			

منبع: محاسبات نگارندگان

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، تعداد سکونتگاه‌های شهری کشور برابر ۱۰۱۲ نقطه شهری بود. در این سال استان‌های اصفهان و قم در رتبه‌های اول (۹۲ شهر معادل ۹.۱۸ درصد) و آخر (۵ شهر معادل ۰.۵۰ درصد) کشور قرار داشتند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که شهرهای تهران، مشهد و اصفهان به ترتیب از استان‌های تهران، خراسان و اصفهان در طبقه کلان شهرها و شهرهای تبریز، کرج، شیراز، اهواز، قم و کرمانشاه به ترتیب از استان‌های آذربایجان شرقی، تهران، فارس، خوزستان، قم و کرمانشاه در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. در این سال استان تهران دارای بیشترین شهر در طبقات شهرهای متوسط و شهرهای کوچک بود و استان‌های کرمانشاه، کهگیلویه و بویراحمد و قم در طبقه شهرهای متوسط و استان قم در طبقه شهرهای کوچک فاقد نقطه شهری بودند. در خصوص طبقه شهرهای بسیار کوچک نیز استان‌های اصفهان و قم به ترتیب رتبه‌های اول و آخر را در سطح استان‌های کشور به خود اختصاص داده بودند (جدول ۲۸).

جدول ۲۸- وضعیت تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های کشور در سال ۱۳۸۵

رتبه	نام استان	تعداد (شهر)					تعداد کل شهر	نام استان	تعداد (شهر)					رتبه
		کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک			کلان شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک	
۱	اصفهان	۱	۰	۵	۱۲	۷۴	۹۲	اصفهان	۰	۰	۰	۰	۲۶	۱۶
۲	فارس	۰	۱	۲	۱۱	۵۹	۷۳	فارس	۰	۰	۰	۰	۲۴	۱۷
۳	خراسان رضوی	۱	۰	۳	۹	۵۳	۶۶	خراسان رضوی	۰	۰	۰	۰	۲۴	۱۸
۴	آذربایجان شرقی	۰	۱	۲	۷	۴۷	۵۷	آذربایجان شرقی	۰	۰	۰	۰	۲۳	۱۹
۵	کرمان	۰	۰	۳	۷	۴۷	۵۷	کرمان	۰	۰	۰	۰	۲۰	۲۰
۶	تهران	۱	۱	۹	۱۶	۲۴	۵۱	تهران	۰	۰	۰	۰	۲۳	۲۱
۷	گیلان	۰	۰	۲	۸	۳۹	۴۹	گیلان	۰	۰	۰	۰	۲۲	۲۲
۸	خوزستان	۰	۱	۷	۹	۳۰	۴۷	خوزستان	۰	۰	۰	۰	۲۱	۲۳
۹	مازندران	۰	۰	۴	۱	۳۶	۴۱	مازندران	۰	۰	۰	۰	۲۰	۲۴
۱۰	آذربایجان غربی	۰	۰	۵	۸	۲۳	۳۶	آذربایجان غربی	۰	۰	۰	۰	۱۹	۲۵
۱۱	سیستان و بلوچستان	۰	۰	۲	۵	۲۵	۳۲	سیستان و بلوچستان	۰	۰	۰	۰	۱۶	۲۶
۱۲	بوشهر	۰	۰	۱	۳	۲۵	۲۹	بوشهر	۰	۰	۰	۰	۱۶	۲۷
۱۳	کرمانشاه	۰	۱	۰	۷	۲۰	۲۸	کرمانشاه	۰	۰	۰	۰	۱۵	۲۸
۱۴	مرکزی	۰	۰	۲	۳	۲۲	۲۷	مرکزی	۰	۰	۰	۰	۱۳	۲۹
۱۵	همدان	۰	۰	۲	۴	۲۱	۲۷	همدان	۰	۰	۰	۰	۵	۳۰

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و محاسبات نگارندگان

بررسی تعادل فضایی تعداد سکونتگاه‌های شهری ایران در سال ۱۳۸۵ حاکی از آن است، که استان‌های تهران و خراسان جنوبی به ترتیب با ضریب‌های آنتروپی ۰.۷۳۲۴ و ۰.۲۴۵۱، در رتبه‌های اول و آخر کشور قرار داشتند، به طوری که استقرار ۱۸ شهر از مجموع ۲۰ شهر استان تازه تاسیس خراسان جنوبی در طبقه شهرهای بسیار کوچک موجب عدم تعادل فضایی این استان گردید. ضریب آنتروپی استان قم نیز که در سال ۱۳۷۵ صفر بود، به دلیل

افزایش چهار شهر در طبقه شهرهای بسیار کوچک به ۰.۳۱۰۹ افزایش یافت و این استان رتبه ۲۷ کشور را به خود اختصاص داد (جدول ۲۹).

جدول ۲۹- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۸۵

رتیف	استان	ضریب آنتروپی	رتیف	استان	ضریب آنتروپی	رتیف	استان	ضریب آنتروپی
1	تهران	0.7324	11	قزوین	0.4194	21	مرکزی	0.3752
2	خوزستان	0.6018	12	همدان	0.4170	22	هرمزگان	0.3581
3	آذربایجان غربی	0.5559	13	اردبیل	0.4151	23	کرمان	0.3551
4	لرستان	0.5444	14	سیستان و بلوچستان	0.4077	24	کهگیلویه و بویراحمد	0.3356
5	گلستان	0.5345	15	خراسان رضوی	0.4050	25	ایلام	0.3334
6	کردستان	0.4949	16	اصفهان	0.4028	26	چهارمحال و بختیاری	0.3205
7	یزد	0.4594	17	خراسان شمالی	0.3900	27	قم	0.3109
8	سمنان	0.4571	18	فارس	0.3819	28	بوشهر	0.2975
9	کرمانشاه	0.4386	19	گیلان	0.3779	29	مازندران	0.2683
10	زنجان	0.4367	20	آذربایجان شرقی	0.3760	30	خراسان جنوبی	0.2451

منبع: محاسبات نگارندگان

بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران در سال ۱۳۹۰، تعداد سکونتگاه‌های شهری کشور برابر ۱۱۴۱ نقطه شهری بود. در این سال استان‌های اصفهان و قم همچنان در رتبه‌های اول (۱۰۱ شهر معادل ۸۸۵ درصد) و آخر (۶ شهر معادل ۰.۵۳ درصد) کشور قرار داشتند. بررسی‌ها حاکی از آن است، که شهرهای تهران، مشهد، اصفهان و کرج به ترتیب از استان‌های تهران، خراسان رضوی، اصفهان و البرز در طبقه کلان شهرها و شهرهای تبریز، شیراز، اهواز، قم و کرمانشاه به ترتیب از استان‌های آذربایجان شرقی، فارس، خوزستان، قم و کرمانشاه در طبقه شهرهای بزرگ قرار داشتند. در این سال استان‌های خوزستان و فارس به ترتیب در طبقه شهرهای متوسط و شهرهای کوچک دارای بیشترین نقطه شهری و استان‌های کرمانشاه و قم در طبقه شهرهای متوسط و استان قم در طبقه شهرهای کوچک فاقد شهر بودند. در خصوص تعداد شهرهای بسیار کوچک نیز استان‌های اصفهان و قم به ترتیب در رتبه‌های اول و آخر استان‌های کشور قرار داشتند (جدول ۳۰).

جدول ۳۰- وضعیت تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۹۰

ردیف	نام استان	تعداد کل نقاط شهری	تعداد (شهر)					ردیف	نام استان	تعداد کل نقاط شهری	تعداد (شهر)				
			کلاں شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک				کلاں شهر	بزرگ	متوسط	کوچک	بسیار کوچک
۱	اصفهان	101	۱	۰	۵	۱۳	۸۲	۱۷	همدان	27	۰	۰	۲	۴	۲۱
۲	فارس	93	۰	۱	۳	۱۶	۷۳	۱۸	لرستان	25	۰	۰	۲	۷	۱۶
۳	خراسان رضوی	73	۱	۰	۴	۱۰	۵۸	۱۹	کردستان	25	۰	۰	۳	۵	۱۷
۴	کرمان	64	۰	۰	۵	۵	۵۴	۲۰	گلستان	25	۰	۰	۲	۷	۱۶
۵	خوزستان	61	۰	۱	۹	۸	۴۳	۲۱	قزوین	25	۰	۰	۱	۵	۱۹
۶	آذربایجان شرقی	58	۰	۱	۲	۹	۴۶	۲۲	خراسان جنوبی	25	۰	۰	۱	۲	۲۲
۷	مازندران	53	۰	۰	۴	۱۱	۳۸	۲۳	یزد	24	۰	۰	۱	۶	۱۷
۸	گیلان	51	۰	۰	۲	۸	۴۱	۲۴	اردبیل	24	۰	۰	۱	۴	۱۹
۹	آذربایجان غربی	42	۰	۰	۵	۸	۲۹	۲۵	ایلام	21	۰	۰	۱	۲	۱۸
۱۰	تهران	39	۱	۰	۹	۱۴	۱۵	۲۶	زنجان	18	۰	۰	۱	۳	۱۴
۱۱	سیستان و بلوچستان	37	۰	۰	۲	۵	۳۰	۲۷	خراسان شمالی	18	۰	۰	۱	۲	۱۵
۱۲	مرکزی	32	۰	۰	۲	۴	۲۶	۲۸	سمنان	17	۰	۰	۲	۲	۱۳
۱۳	هرمزگان	32	۰	۰	۱	۴	۲۷	۲۹	البرز	16	۱	۰	۳	۳	۹
۱۴	بوشهر	32	۰	۰	۱	۴	۲۷	۳۰	کهگیلویه و بویراحمد	16	۰	۰	۱	۲	۱۳
۱۵	چهارمحال بختیاری	31	۰	۰	۱	۴	۲۶	۳۱	قم	6	۰	۰	۱	۰	۵
۱۶	کرمانشاه	29	۰	۱	۰	۷	۲۱								

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ و محاسبات نگارندگان

در سال ۱۳۹۰ استان‌های تهران و خراسان جنوبی به ترتیب با ضریب‌های آنتروپی ۰.۷۲۵۵ و ۰.۲۷۵۴، همچنان متعادل‌ترین و نامتعادل‌ترین استان‌های ایران از نظر تعداد سکونتگاه‌های شهری بود. لازم به ذکر است، که استان تازه تاسیس البرز با ضریب آنتروپی ۰.۶۹۸۸ بعد از استان تهران از متعادل‌ترین وضعیت برخوردار بود، که از مهم‌ترین دلایل این امر می‌توان به استقرار یک شهر در طبقه کلان شهرها، سه شهر در طبقه شهرهای متوسط، سه شهر در طبقه شهرهای کوچک و نه شهر در طبقه شهرهای بسیار کوچک اشاره نمود (جدول ۲۷).

جدول ۲۹- ضریب آنتروپی تعداد سکونتگاه‌های شهری استان‌های ایران در سال ۱۳۹۰

ردیف	استان	ضریب آنتروپی	ردیف	استان	ضریب آنتروپی
۱	تهران	0.7255	۱۲	خراسان رضوی	0.4181
۲	البرز	0.6988	۱۳	همدان	0.4170
۳	خوزستان	0.5360	۱۴	قزوین	0.4096
۴	گلستان	0.5245	۱۵	آذربایجان شرقی	0.4095
۵	لرستان	0.5245	۱۶	زنجان	0.4068
۶	کردستان	0.5210	۱۷	فارس	0.4053

0.3113	ایلام	۲۹	0.3899	اصفهان	۱۸	0.5126	آذربایجان غربی	۷
0.2799	قم	۳۰	0.3827	اردبیل	۱۹	0.4722	مازندران	۸
0.2754	خراسان جنوبی	۳۱	0.3740	کهگیلویه	۲۰	0.4494	یزد	۹
			0.3740	مرکزی	۲۱	0.4403	سمنان	۱۰
			0.3717	سیستان	۲۲	0.4305	کرمانشاه	۱۱

منبع: محاسبات نگارندگان

جمع بندی و نتیجه گیری

نظام شهر ایران طی ۶۰ سال اخیر با تحولات بسیاری همراه بوده است، به طوری که درصد شهرنشینی حدود ۲.۵ برابر و تعداد سکونتگاه‌های شهری از ۱۹۹ نقطه شهری در سال ۱۳۳۵ به ۱۱۴۱ نقطه شهری در سال ۱۳۹۰ رسیده است، که این امر حاکی از روند بسیار شتابان شهرنشینی کشور است. تحولات نظام شهری استان‌های ایران طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ حاکی از آن است، که از نظر جمعیت سکونتگاه‌های شهری، استان مرکزی طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۵۵ و استان تهران طی دوره ۱۳۶۵ الی ۱۳۸۵، رتبه اول و استان‌های سیستان و بلوچستان، کهگیلویه و بویراحمد، سمنان و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب طی دوره‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۴۵، ۱۳۴۵ الی ۱۳۶۵، ۱۳۶۵ الی ۱۳۷۵ و ۱۳۷۵ الی ۱۳۹۰، رتبه آخر استان‌های کشور را به خود اختصاص دادند. در خصوص تعداد سکونتگاه‌های شهری نیز استان اصفهان طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۹۰ در رتبه اول و استان‌های سیستان و بلوچستان، کهگیلویه و بویراحمد و قم به ترتیب طی دوره‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۴۵، ۱۳۴۵ الی ۱۳۶۵ و ۱۳۶۵ الی ۱۳۹۰ در رتبه آخر استان‌های کشور قرار داشتند.

بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح ملی در این پژوهش حاکی از آن است، که تعادل فضایی جمعیت سکونتگاه‌های شهری ایران پس از یک روند نزولی طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۵۵، با یک روند صعودی طی دوره ۱۳۵۵ الی ۱۳۶۵ همراه بوده است، اما پس از این سال مجدد روند فوق تا سال ۱۳۹۰ معکوس و به سمت عدم تعادل نیل نمود. در خصوص تعداد سکونتگاه‌های شهری نیز کشور در سال ۱۳۳۵ در نامتعادل‌ترین حالت قرار داشت، ولی طی دوره ۱۳۴۵ الی ۱۳۷۵ با روندی صعودی به سمت تعادل حرکت کرد، اما طی دوره ۱۳۷۵ الی ۱۳۹۰ مجدداً روند فوق معکوس و به سمت عدم تعادل نیل نمود. بررسی وضعیت تعادل فضایی نظام شهری ایران در سطح منطقه‌ای نیز حاکی از آن است، که استان‌های کرمانشاه، گیلان و کرمان به ترتیب طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۵۵ و استان اصفهان طی دوره ۱۳۶۵ الی ۱۳۹۰، رتبه اول و استان‌های سیستان و بلوچستان، مازندران، کهگیلویه و بویراحمد و سمنان طی دوره ۱۳۳۵ الی ۱۳۶۵ و استان قم طی دوره ۱۳۷۵ الی ۱۳۹۰، رتبه آخر را در سطح کشور به خود اختصاص داده بودند. در خصوص تعداد سکونتگاه‌های شهری نیز استان خوزستان در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۵۵، استان مرکزی در سال ۱۳۴۵ و استان تهران طی دوره ۱۳۶۵ الی ۱۳۹۰ متعادل‌ترین وضعیت و استان‌های سیستان و بلوچستان، کرمان، کهگیلویه و بویراحمد، ایلام و قم به ترتیب طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۷۵ و استان خراسان جنوبی طی سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۰ نامتعادل‌ترین وضعیت را دارا بودند. در مجموع با وجود این که نظام

شهری ایران به حد مطلوب تعادل فضایی گرایش دارد، ولی به علت اختلاف با حد نرمال، عدم تعادل فضایی در نظام شهری ایران در سطح ملی و منطقه‌ای همچنان باقی است، که این امر در خصوص تعداد سکونتگاه‌های شهری مشهودتر است.

پیشنهادها

با عنایت به عدم تعادلی که در نظام شهری ایران مشهود است، ضروری است، جهت کاهش عدم تعادل نظام شهری ایران کنترل رشد کلان شهرها و شهرهای بزرگ از طریق تمرکز زدایی خدمات و فعالیت‌های این شهرها و توزیع بر اساس سلسله مراتب در سطوح نظام شبکه شهری کشور، ایجاد شهرهای جدید پیرامون شهرها بزرگ، تمرکز زدایی صنعتی به نفع شهرهای متوسط و کوچک، ارتقاء نقش و کارکرد شهرهای متوسط در ارائه خدمات ناحیه‌ای، ارتقاء کشش پذیری و جاذبه شهرهای کوچک و بسیار کوچک از طریق تقویت زیربنای اقتصادی و اجتماعی، اعمال سیاست‌های تقویتی برای جلوگیری مهاجرت از روستاها به شهرها از طریق سیاست گذاری‌ها و برنامه ریزی‌ها در دستور کار قرار گیرد.

منابع

- ۱- امیدوار، کمال و همکاران، ۱۳۸۸، تحلیل شبکه شهری و توزیع فضایی جمعیت در کانون‌های شهری استان هرمزگان، فصلنامه جغرافیایی چشم انداز زاگرس، سال اول، شماره ۲، صص ۱۰۹-۱۳۲.
- ۲- پورمحمدی، محمد رضا و همکاران، ۱۳۸۸، تحلیل ویژگی‌های نظام شهری منطقه آذربایجان با تاکید بر تأثیرات تمرکز اقتصادی کلان‌شهر تبریز، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، سال ۱۴، شماره ۲۹، صص ۱۱۷-۱۴۰.
- ۳- حکمت نیا، حسن و موسوی، میرنجف، ۱۳۸۵، کاربرد مدل در برنامه ریزی شهری و ناحیه‌ای، انتشارات علم نوین، چاپ اول، یزد.
- ۴- داداش پور، هاشم و مولودی، جمشید، ۱۳۸۹، بررسی و تحلیل ساختار سلسله مراتب شهری در استان اردبیل، فصلنامه فضای جغرافیایی، سال ۱۱، شماره ۳۴، صص ۱۰۲-۱۳۱.
- ۵- پاتر، رابرت و ایوانز، سلی لوید، ۱۳۸۴، شهر در جهان در حال توسعه، ترجمه کیومرث ایران‌دوست، مهدی دهقان منشادی و میترا احمدی، انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور، چاپ اول، تهران.
- ۶- تقوایی، مسعود و صابری، حمید، ۱۳۸۹، تحلیلی بر سیستم‌های شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵، مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال دوم، شماره پنجم، صص ۵۵-۷۶.
- ۷- تقوایی، مسعود و گودرزی، مجید، ۱۳۸۸، بررسی و تحلیل وضعیت شبکه شهری در استان بوشهر، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره سیزدهم، صص ۱۰۹-۱۳۸.

- ۸- تقوایی، مسعود و مبارکی، امید، ۱۳۹۱، تحلیل سیستم‌های شهری کلان منطقه آذربایجان طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۸۵، مجله جغرافیا، سال دهم، شماره ۳۵، صص ۱۷۱-۱۹۴.
- ۹- سرمست، بهرام و زالی، نادر، ۱۳۸۹، انتظام فضایی شبکه شهری و برنامه ریزی جمعیتی در افق ۱۴۰۰؛ مطالعه موردی آذربایجان، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۴۸، صص ۵۹-۸۷.
- ۱۰- شکویی، حسین، ۱۳۸۷، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت، چاپ یازدهم، تهران.
- ۱۱- عظیمی، ناصر، ۱۳۸۱، پویای شهرنشینی و مبانی نظام شهری، نشر نیکا، تهران.
- ۱۲- فرهودی، رحمت اله و همکاران، ۱۳۸۸، چگونگی توزیع فضایی جمعیت در نظام شهری ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ الی ۱۳۸۵، مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۸، صص ۵۵-۶۸.
- ۱۳- مرصوصی، نفیسه و همکاران، ۱۳۹۰، تحلیل سازمان فضایی نظام شهری استان آذربایجان شرقی، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، سال سوم، شماره پنجم، صص ۸۸-۱۰۷.
- ۱۴- مرکز آمار ایران، ۱۳۳۵-۱۳۸۵، نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن.
- ۱۵- نظریان، اصغر، ۱۳۷۴، جغرافیای شهری ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ اول، تهران.
- ۱۶- نظریان، اصغر، ۱۳۸۹، پویایی نظام شهری ایران، انتشارات مبتکران، چاپ دوم، تهران.
- ۱۷- هال، پیتر و فایفر، اولریخ، ۱۳۸۸، آینده شهری قرن ۲۱، ترجمه اسماعیل صادقی و ناهید صادقی، انتشارات جامعه مهندسان مشاور ایران، چاپ اول، تهران.
- 18- Tsai, Yu. Hsin, 2005, **Quantifying Urban form Compactness Versus Sprawl**, Urban Studies, Vol. 142, No. 1.
- 19- Pacione, M., 2005, **Urban Geography**, Second Edition, Routledge Press.
- 20- Vinoth Kummar Antony, Pathan, S. K, 2007, **Spatio-Temporal Analsis For Monitoring Urban Growth, A case Study of Infore City**, Journal of the Indian Society of Remote Sensing, Vol. 35, No. 1.
- 21- Witherick, Michael and odres, 2001, **A Modern Dictionary of Geography**, London, Rrnold, Fourth Edition.